

UDK 94(497.5=11)“05“(093)

Primljeno: 19. 5. 2016.

Prihvaćeno: 10. 6. 2106.

Izvorni znanstveni rad

Etnički identiteti u južnoj Panoniji i Dalmaciji u Justinijanovo doba¹

Hrvoje Gračanin
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-adresa: hrvoje.gracanin@gmail.com

Jana Škrgulja
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-adresa: jana.skrgulja@gmail.com

¹ Rad se zasniva na izlaganju “Etnički identiteti u južnoj Panoniji i Dalmaciji u Justinijanovo doba” održanome na međunarodnoj znanstvenoj konferenciji *Migracije i etničnost na početku 21. stoljeća* (Zagreb, 26. veljače 2015.), koje je nastalo u suradnji s mag. arheol. Janom Škrguljom, doktorandicom Poslijediplomskoga doktorskog studija medievistike na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Istraživanje koje je dovelo do ovih rezultata dobilo je sredstva iz Sedmoga okvirnog programa Europske Unije (FP7 2007-2013) prema ugovoru o stipendiranju br. 291823 Marie Curie FP7-PEOPLE-2011-COFUND (novi Međunarodni program stipendiranja i mobilnosti za iskusne istraživače u Hrvatskoj - NEWFELPRO). Rad je napisan u sklopu projekta *Justinijanovo doba u Dalmaciji i južnoj Panoniji* (JUSTINIANDALMPAN), koji je financiran u sklopu projekta NEWFELPRO prema ugovoru o stipendiranju br. 60 (nositelj Hrvoje Gračanin). [This paper is based on the presentation “Ethnic identities in Southern Pannonia and Dalmatia in the Justinianic Age” which was delivered at the International Scientific Conference *Migrations and Ethnicity at the beginning of the 21st century* (Zagreb, 26 February 2015) and prepared in collaboration with Jana Škrgulja, MA in Archaeology and PhD student in Medieval Studies at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. The research leading to these results has received funding from the European Union Seventh Framework Programme (FP7 2007-2013) under grant agreement n° 291823 Marie Curie FP7-PEOPLE-2011-COFUND (The new International Fellowship Mobility Programme for Experienced Researchers in Croatia - NEWFELPRO). This paper has been written as a part of the project “The Justinianic Age in Dalmatia and Southern Pannonia (JUSTINIANDALMPAN)” which has received funding through NEWFELPRO project under grant agreement n° 60 (managed by Hrvoje Gračanin)].

U članku se razmatraju povijesna i arheološka svjedočanstva o nazočnosti različitih etničko-identitetskih skupina na prostoru između Drave i Jadrana u takozvano Justinijanovo doba, preciznije u prvoj polovini 6. stoljeća. Naglasak se stavlja na teorijsko-metodološka pitanja etnonimskih oznaka u pisanim vrelima te odnos između materijalne kulture i etničkoga identiteta, odnosno mogu li i u kojoj mjeri arheološki izvori poslužiti u definiranju etničkih granica? Temeljna je teza da obje vrste izvora – i pisani i materijalni – imaju snagu argumenta u određivanju sadržaja i pojavnosti etničkoga identiteta.

Ključne riječi: etnički identiteti, povijesni izvori, arheološki izvori, južna Panonija, Dalmacija, Justinijanovo doba, 6. stoljeće

Uvod

Problem etničkih identiteta u predmodernu doba već je nekoliko desetljeća u središtu interesa antičara i medievista, kako povjesničara, tako i arheologa. Već jednostavan uvid otkriva da je riječ o kompleksnoj i široko zasnovanoj temi o kojoj je dosad nastala prava knjižnica. Rad cilja razmotriti glavne paradigmatske obrasce s konkretnim istraživačkim implikacijama i kroz nove metodološke naočale razmotriti svjedočanstva o nazočnosti različitih etničko-identitetskih skupina u južnoj Panoniji i Dalmaciji u prvoj polovini 6. stoljeća prema povijesnim i arheološkim izvorima. Na samome početku prikladno je sažeto izraziti sadašnje stanje socioantropološkoga diskursa u vezi s etničkim identitetom.² Po njemu se etnički identitet tumači kao fluidan, uvijek nanovo konstruirani subjektivitet skupine zasnovan na poimanju povijesti i tradicije skupine. On se definira kao situacijski konstrukt koji stvara skupina, ali koji se formira i izvan nje, kroz percepciju razlika prema drugim skupinama. U isti mah etnički identitet nameće i vanjski promatrač koji kontrolira diskurs zahvaljujući najčešće političkoj, ali i ideološkoj i kulturološkoj, dominaciji. Ključni pojam za poimanje etničkoga identiteta u predmodernu doba bourdieuvski je *habitus* (osmislio ga je francuski sociolog i socijalni filozof Pierre Bourdieu), složeni socioantropološko-filozofski teorijski koncept koji se koristi za interpretaciju konstrukcije identiteta naroda bez pisane povijesti: skup nesvjesnih, ali trajnih predodređenosti prema određenim društvenim i kulturološkim praksama kao što su, primjerice, moral, običaji, ukusi, odijevanje, obiteljski odnosi, prehrana, uloga spolova u podjeli rada, način suobraćanja i jezik, a koji su posljedica zajedničkih iskustava

² Za pregled temeljnih koncepcija vidi Duško Sekulić, "Etničnost kao društvena konstrukcija", *Migracijske i etničke teme* 23 (2007): 347-372. Također i Siân Jones, Paul Graves-Brown, "Introduction: archaeology and cultural identity in Europe", u: *Cultural Identity and Archaeology. The construction of European communities*, ur. Paul Graves-Brown, Siân Jones i Clive Gamble (London; New York: Routledge, 1996), 4-9; Siân Jones, *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present* (London; New York: Routledge, 1997), 56-82.

skupine i pridonose stvaranju specifičnoga sociokulturnog okruženja.³ Ove predodređenosti ne tvore same po sebi etnički identitet, iako su njegova simboličko-psihološka osnova te važan građevni element, jer je među najdojmljivijim načinima izražavanja osjećaja etničke pripadnosti uporaba simboličkih resursa, napose materijalne kulture i svakodnevnih navada.⁴ Etnički identitet također ovisi i o ekonomskim i političkim interesima koji posljedično mijenjaju poimanje i iskazivanje individualnoga etničkoga identiteta te predočavanje skupnoga identiteta kao cjeline.⁵ Politizacija sociokulturnih obilježja može se smatrati osobito važnom za izgradnju etničkoga identiteta u ranome srednjem vijeku, napose u kontekstu odnosa moći koji iziskuje prikazivanje skupnoga identiteta.⁶

Pisani izvori i etnički identitet

Pisani izvori svjedoče o etničkim skupinama spomenom različitih etnonima odnosno uporabom etničkih etiketa koje se pridaju pojedincima i skupinama. Čine to iz perspektive vanjskoga promatrača, rijetko iz aspekta samoidentifikacije. Pritom je neophodno imati na umu da uporaba izraza "etnički identitet" u modernoj znanosti jedva da ima ikakve veze sa sličnim oznakama korištenima u antici i ranome srednjem vijeku jer se one poglavito kreću u kontekstu ideološko-političke percepcije, čije značenje nameće elita. U antičkim i srednjovjekovnim okvirima valja utvrditi kriterije po kojima su pojedinci i skupine tako identificirani te odrediti okolnosti u kojima se etnicitet poimao kao takav, odnosno kako pisci u konkretnome slučaju sami razumiju i upotrebljavaju etničke oznake. Nužno je i razlikovati pojedinačnu od skupne identifikacije jer prva svoju odrednicu može zasnivati na rodbinskoj vezi (koja se shvaća kao etnička afilijacija), dok se potonja prvenstveno oslanja na vojno-političku pripadnost, odnosno članovi skupine svoj identitet temelje na privrženosti određenoj vladarskoj obitelji uz koju su se borili i čije su tradicije usvojili. To podrazumijeva i mnogo veću fluktuaciju i mogućnost etničke raznolikosti pokrivena jedinstvenom oznakom. Iz svega proizlazi da se u antičkim i srednjovjekovnim pisanim izvorima etnički identitet ne može definirati kao jednoznačna, objektivna kategorija, no on nije ni u potpunosti proizvoljan niti

³ Sažeto: Danijel Dzino, *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, vol. 12 (Leiden; Boston: Brill, 2010), 35-36; uz Jones, *The Archaeology of Ethnicity*, 88-90; Florin Curta, "Some remarks on ethnicity in medieval archaeology", *Early Medieval Europe* 15 (2007): 167-169.

⁴ Sam Lucy "Ethnic and cultural identities", u: *The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity and Religion*, ur. Margarita Díaz-Andreu, Sam Lucy, Staša Babić i David N. Edwards (London; New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2005), 96-97.

⁵ Jones, *The Archaeology of Ethnicity*, 91-92.

⁶ Florin Curta, "Frontier Ethnogenesis in Late Antiquity: The Danube, the Tervingi, and the Slavs", u: *Borders, Barriers and Ethnogenesis*, ur. Florin Curta (Turnhout: 2005), 200-202; Curta, "Some remarks on ethnicity", 183, 184.

nekonkretan, bez obzira na to što je rijetko moguće precizno odrediti zašto su pojedinačnici ili skupina označeni specifičnom etničkom etiketom.⁷

To ne znači da pisani izvori nemaju konkretnu vrijednost u određivanju etničke identifikacije, pojedinačne i skupne, ali je važno što jasnije dešifrirati kontekst u kojemu se upotrebljavaju takve oznake i što stoji u njihovoj pozadini, napose koji pogled.⁸ Ponekad je skupina koju su vanjski promatrači doživljavali kao etnički definiranu mogla biti tek zajednica ljudi ujedinjena životnim prostorom te zajedničkim ciljevima, vjerom, staleškim interesima i bavljenjima, bez potrebe da se osjeća veza koja se zasnivala na vjerovanju u zajedničko podrijetlo i prošlost pa ne treba pomišljati da je etnička identifikacija bila ključna briga skupine koju pisani izvori opisuju u etnografskim okvirima.⁹ Važno je imati na umu i da se podaci iz pisanih izvora ne smiju uzimati zdravo za gotovo niti nužno smatrati istinitom slikom prošle stvarnosti. Naprotiv, neophodna je neprestana svijest da su pisani izvori višeslojni i višeznačni proizvodi određenoga vremena, društveno-političkoga konteksta, ciljeva, iskustava i nazora pisaca te pogleda, interesa i potreba publike kojoj su se obraćali ili kojoj su bili namijenjeni.¹⁰ Diskurs i odabir

⁷ Patrick J. Geary, "Ethnic identity as a situational construct in the early middle ages", *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 113 (1983): 16, 21-22, 25. Vidi i Walter Pohl, "Telling the difference: signs of ethnic identity", u: *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300-800*, ur. Walter Pohl i Helmut Remitz (Leiden; Boston; Köln: Brill, 1998), 61-68; Walter Pohl, "Archaeology of identity: introduction", u: *Archaeology of Identity - Archäologie der Identität*, ur. Walter Pohl i Mathias Mehofer (Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010), 12-13.

⁸ Tako Andrew Gillet, "Was Ethnicity Politicized in the Earliest Medieval Kingdoms", u: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ur. Andrew Gillet (Turnhout: Brepols, 2002), 120-121, smatra da se u ranosrednjovjekovnim etničkim etiketama skriva rimski pogled. Za rimsko etiketiranje usp. i Walter Pohl, "Ethnicity, Theory, and Tradition: A Response", u: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ur. Andrew Gillet (Turnhout: Brepols, 2002), 226-227. Također i Walter Pohl, "Christian and Barbarian Identities in the Early Medieval West: Introduction", u: *Post-Roman Transitions. Christian and Barbarian in the Early Medieval West*, ur. Walter Pohl i Gerda Heydemann (Turnhout: Brepols, 2013), 27-33, a u vezi s važnošću rimstva za proučavanje ranosrednjovjekovnih identiteta. Potrebu za pragmatičnim pristupom da se navodi pisanih izvora o etničkome identitetu sagledavaju u kontekstu od slučaja do slučaja ističe Michael Kulikowski, "Nation versus Army: A Necessary Contrast", u: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ur. Andrew Gillet (Turnhout: Brepols, 2002), 83-84, koji doduše sumnja da se može govoriti o kolektivnome etničkom identitetu barbarskih skupina u kasnoj antici (74). O fluidnosti i višeslojnosti etničkoga identiteta u kasnoantičkome kontekstu, osobito glede rimsko-barbarskih odnosa, vidi također: Guy Halsall, "The Barbarian Invasions", u: *The New Cambridge Medieval History*, sv. I: c. 500-c. 700, ur. Paul Fouracre (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 35-55. Guy Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West, 376-568* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 35-62. Usp. i instruktivna zapažanja Susan Reynolds, "Our Forefathers? Tribes, Peoples, and Nations in the Historiography of the Age of Migrations", u: *After Rome's Fall. Narrators and Sources of Early Medieval History. Essays presented to Walter Goffart*, ur. Alexander Callander Murray (Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1998), 17-36.

⁹ Vidi Patrick Amory, *People and identity in Ostrogothic Italy, 489-554* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 14-17. Odmak od etničkoga diskursa u analizi takozvanoga seobenog razdoblja zastupa Walter Goffart, *Barbarian Tides. The Migration Age and the Later Roman Empire* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006), 2-4.

¹⁰ Siân Jones, "Historical categories and the praxis of identity: the interpretation of ethnicity in historical

podataka ovise i o predlošcima i svjedočanstvima što ih je autor koristio i na koja se oslanjao u sastavljanju vlastitoga narativa o prošlosti, a u iznesenim činjenicama ili tvrdnjama mogao je pogriješiti, bilo slučajno bilo hotimično.¹¹ Sve su navedene ograde istaknute kako bi se naglasila potreba da se etnicitet u antičkom i srednjovjekovnom kontekstu razumije kao labava, dinamična kategorija o kojoj među suvremenicima nije nužno postojala svijest u današnjemu smislu riječi pa u tome svjetlu valja sagledavati i navode iz pisanih izvora.

Materijalni izvori i etnički identitet

U vezi s odnosom etničkoga identiteta i materijalne kulture dugo se vremena neupitnom smatrala paradigma kulturno-historijske arheologije da je etnički identitet moguće prepoznati i identificirati na osnovi tipologije arheološkoga materijala, odnosno da arheološke kulture zrcale specifične narode u prošlosti.¹² Paradigma je olakšavala i pojednostavljivala interpretaciju arheoloških i povijesnih podataka, a u novije je doba izvrgnuta žestokoj kritici pa čak u cijelosti odbačena kao zastarjela i suvišna. To je opravdano kada je u pitanju poistovjećivanje arheološke kulture s etničkom skupinom, s čim u vezi osobito upada u oči cirkularna logička metoda u argumentaciji kojom se materijalni nalazi uklapaju i provjeravaju prema povijesnim podacima kako bi se odredile etničke oznake, a potom se tako definirane etničke oznake koriste da bi se utvrdila etnička pripadnost arheoloških nalazišta za koja nema povijesnih izvora.¹³ Ova je kritika u osnovi postprocesualne metode, koja je inače znatno unaprijedila istraživačko-spoznajne mogućnosti u vezi s arheološkim materijalom i to koncepcijom da se materijalna kultura svrhovito oblikuje i da materijalni izvori funkcioniraju kao oblik jezika koji se može čitati, razumjeti, razložiti na sastavne dijelove i upotrijebiti kako bi se stekao uvid u njihove tvorce odnosno korisnike.¹⁴ Istodobno je postprocesualna metoda nametnula velika ograničenja shvaćanjem da je etnički identitet izvan dohvata arheologije jer je materijalna kultura rezultat arheoloških istraživanja

archaeology”, u: *Historical Archaeology: Back from the Edge*, ur. Pedro Paulo A. Funari, Martin Hall i Siân Jones (London; New York: Routledge, 1999), 223-224.

¹¹ Csanád Bálint, “A contribution to research on ethnicity: a view from and on the east”, u: *Archaeology of Identity - Archäologie der Identität*, ur. Walter Pohl i Mathias Mehofer (Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010), 148-149.

¹² O kulturno-povijesnoj arheologiji usp. Bruce G. Trigger, *A History of Archaeological Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 212-313, posebno 303-311 za teorijske postavke. Za koncepciju arheoloških kultura koje su smatrane povijesnim entitetima vidi i Stephen Shennan, “Introduction: archaeological approaches to cultural identity”, u: *Archeological Approaches to Cultural Identity*, ur. Stephen J. Shannon (London; New York: Routledge, 1994), 5-14.

¹³ Jones, *The Archaeology of Ethnicity*, 220.

¹⁴ Za temeljne postavke i metodološki pristup postprocesualne arheologije vidi Ian Hodder, *Theory and Practice in Archeology* (London; New York: Routledge, 1995); Ian Hodder, Scott Hutson, *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

koja nude samo artefakt, dok izostaje objašnjenje njegova simboličnoga značenja. Arheologija ne može dešifrirati etničke simbole jer se oni ne spominju u pisanim izvorima te nema potvrđenoga značenja za pronađeni artefakt. Umjesto toga arheološki izvori ukazuju samo na socijalni, a ne i na etnički identitet pa ih nije ni moguće koristiti za određivanje etničkih granica.¹⁵

Na drugoj strani interpretativnoga spektra stoji mišljenje da se arheološki izvori jednako tako mogu upotrijebiti za određivanje etničkoga identiteta, odnosno da je moguće raspravljati o etnicitetu u materijalnoj kulturi. Preferencija neke etničke skupine za određene predmete ili način na koji ih je koristila mogu poslužiti u definiranju etničkih granica, to jest materijalna kultura poprima aktivnu ulogu u stvaranju zasebnoga etničkog identiteta. U tomu je središnja uloga amblematskoga stila koji se razumije kao formalna stilska varijacija u materijalnoj kulturi s jasno razlučivim referentom, koja ciljanoj populacijskoj skupini posreduje jasnu poruku o svjesnoj pripadnosti ili identitetu, za razliku od asertivnoga stila koji je usmjeren na posredovanje informacije o individualnome identitetu.¹⁶ Pritom je temeljna pretpostavka jasan arheološki kontekst i definiranje reprezentativnih simbola, drugim riječima, točno određivanje što je i kako funkcioniralo kao identitetska oznaka kojom su se obilježavale i održavale etničke granice. To nije lako ostvarivo jer je odnos između materijalne kulture i identiteta utoliko složeniji što njihova veza nije izravna. No, opetovana uporaba materijalne kulture na jednaki način, u istoj situaciji i unutar iste skupine ljudi, stvara osjećaj zajedničkoga identiteta, a razlika u pojavnosti postaje zorna kada se uspoređi s drugim praksama.¹⁷ Posebno je metodološko pitanje mogu li se arheološki izvori integrirati s povijesnim vrelima ili ih je potrebno razmatrati odvojeno. Čini se da je

¹⁵ U vezi s mogućnostima arheologije u proučavanju etničkih identita osobito je kritičan Stephan Brather, "Ethnic Identities as Constructions of Archaeology: The Case of the Alamanni", u: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ur. Andrew Gillet (Turnhout: Brepols, 2002), 149-150; Stephan Brather, *Ethnische Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen* (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2004), posebno 323-377; Stephan Brather, "Bestattungen und Identitäten - Gruppierungen innerhalb frühmittelalterlichen Gesellschaften", u: *Archaeology of Identity - Archäologie der Identität*, ur. Walter Pohl i Mathias Mehofer (Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010), 25-49.

¹⁶ Usp. Shennan, "Introduction: archaeological approaches to cultural identity", 17-21; Curta, "Some remarks on ethnicity", 172-173, 176-181; Florin Curta, "Medieval Archaeology and Ethnicity: Where are We?", *History Compass* 9/7 (2011): 537-539, 540-541, 542.

¹⁷ Susanne Hakenbeck, "Roman or barbarian? Shifting identities in early medieval cemeteries in Bavaria", *Post-Classical Archaeologies* 1 (2011): 40-41. Tako Pohl, "Archaeology of identity: introduction", u: *Archaeology of Identity - Archäologie der Identität*, ur. Walter Pohl i Mathias Mehofer (Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010), 18-23, naglašava da arheologija može dati vrijedne uvide, na primjer, istražujući ulogu koju su specifični grobni nalazi mogli imati kao aktivni činitelji u konstrukciji i održavanju etničkoga identiteta. Volker Bierbrauer, "Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie", u: *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*, ur. Walter Pohl (Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004), 45-75 te ističe interpretativnu valjanost arheologije u vezi s etnicitetom polazi li se od onoga što sami arheološki izvori imaju reći.

pravi put sinergija obiju vrsta vrela, uz napomenu da nijedna nema prednost nad onom drugom.¹⁸ Napokon, kada je riječ o različitim teorijskim i metodološkim postavkama, potrebno je objektivno sagledati prethodne i sadašnje istraživačke postupke, uočiti i usporediti njihove prednosti i mane te se osloniti na pozitivne zaključke izlučene iz suprotstavljenih pristupa problematici.¹⁹

Etnički identiteti u pisanim izvorima

Vrlo je malo pisanih izvora koji za Dalmaciju i južnu Panoniju u 6. stoljeću spominju različite etničko-identitetske skupine. Pritom se kao istraživački problem ističe činjenica što su podaci fragmentarni i usputni, a u nekim su slučajevima izvori vremenski udaljeni od situacije koju opisuju, što umanjuje njihovu relevantnost i pouzdanost. Uz to, pisana su vrela različitoga karaktera i diskursa. Najvažnije i najinformativnije su *Različite poslanice* Flavija Aurelija Magna Kasiodora Senatora (6. st.), *Povijest ratova* Prokopija iz Cezareje (6. st.) i *Povijest* Menandra Protektora (6. st.) uz *Povijest Langobarda* Pavla Đakona (8. st.), koja je kronološki kasnija. Njima se mogu pribrojiti vrela koja donose tek izdvojene, općenite ili uzgredne vijesti: Enodijev *Hvalospjev izrečen premilostivom kralju Teoderiku* (6. st.), Kasiodorova *Kronika* (6. st.), Jordanova *Gotska povijest* i *Rimska povijest* (6. st.), *O poglavarstvima* Ivana Lidskoga (6. st.) te *Pjesma Martina biskupa dumionskoga na bazilici* (6. st.).

Glavnina izvora pokazuje etnografska obilježja i svijest o postojanju raznolikih identiteta koje sagledavaju prvenstveno u okvirima kulturno-političke ideologije te geopolitičke pripadnosti. U Kasiodorovim su *Različitim poslanicama* spomen naše razne skupine uz kulturološki obojene pojmove koji su komunicirali nadmoć rimske civilizacije nad stranim narodima.²⁰ Ukupno uzevši, pisma posreduju sliku u kojoj su Goti s jedne strane izjednačeni s Rimljanima nasuprot barbarima kao nositelji vladavine prava i uređenoga stanja, a s druge se zbog vojne zadaće

¹⁸ Usp. Philipp von Rummel, "Gotisch, barbarisch oder römisch? Methodologische Überlegungen zur ethnischen Interpretation von Kleidung", u: *Archaeology of Identity - Archäologie der Identität*, ur. Walter Pohl i Mathias Mehofer (Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010) 57, 63, 74-77, koji zastupa mišljenje da etnička interpretacija nije moguća samo na temelju materijalnih ostataka nego se etnicitet može razumjeti jedino interdisciplinarno – i iz arheološkoga i iz povijesnoga diskursa. Vidi i Jones, *The Archaeology of Ethnicity*, 229-230; Curta, "Some remarks on ethnicity", 184-185 – pisana vrela ne smiju biti podređena arheološkoj analizi.

¹⁹ S tim u vezi vrijedi spomenuti pledoaje koji je uputio John Bintliff, "The death of archaeological theory?", u: *The Death of Archaeological Theory*, ur. John Bintliff i Mark Pearce (Oxford: Oxford University Press, 2011), 7-22: ne treba se opterećivati dogmatskom teorijom i ideologijom te smatrati kako je samo jedan pristup ili model ispravan nasuprot svima ostalima, nego valja koristiti sve moguće modele i metode u pojedinačnim studijama, a potom na intuitivniji način tražiti gdje se u materijalnoj kulturi predodžba i obrasci podudaraju te, napokon, eksplicitno izložiti trenutno stanje istraživačkih zaključaka koji imaju smisla.

²⁰ Pored pojmova *barbarus* i *gentilis* mogu se pronaći i dodatne etnički obojene oznake: *Scythica Diana* (5.42.2), *gens Gothica* (8.9.9), *origo Gothica* (9.25.5), *Geticus populus* (10.31.2).

odvajaju od Rimljana jer je uloga potonjih da plaćaju porez. To podrazumijeva i da je iz perspektive ostrogotskoga vladara svaki vojnik mogao biti određen gotskom etiketom iako u etničko-identitetskome smislu nije nužno bio Got.²¹ Vrijedi istaknuti i da naslov ostrogotskih kraljeva u *Različitim poslanicama* nije označen etničkim pridjevkom, što svjedoči o tome da nisu željeli objavljivati isključivu sliku o sebi kao gentilnim vladarima jer bi ih to u rimskoj političkoj ideologiji spuštalo na nižu razinu.²²

Prokopije iz Cezareje u *Povijesti ratova* navodi brojne narode, a vijesti o njima većinom se formom i sadržajem oslanjaju na klasične uzore iako su ukorijenjene u politički kontekst njegova vremena.²³ On donosi podatke o društvenome poretku, vjeri, povijesti, običajima i navadama, što je posljedica i njegove vlastite intelektualne znatiželje i želje da čitatelj dobije informacije koje će mu omogućiti da upućenije prati narativ. Temeljna premisa Prokopijevih etnografskih ekskursa i digresija naglašena je razlika između Rimljana i barbara, ali oni mogu poslužiti i za kritiku rimskih predodžbi i postojećih prilika u državi i društvu. Najizrazitiji se primjer Prokopijeve svijesti o zasebnome grupnom etničkom identitetu – i to zasnovanome na biološkom podrijetlu – tiče Rugijaca za koje navodi da su se spojili s Gotima, ali su zadržali ime vlastitoga naroda jer nisu općili s tuđinskim ženama pa im djeca nisu bila miješana (BG 3.2.2-3). Uz to, Prokopije bilježi i znatan broj individualnih identiteta definiranih etnicitetom koje je mogao poimati u geopolitičkom i etnokulturnom kontekstu.²⁴

²¹ Amory, *People and identity in Ostrogothic Italy*, 13-14, 41, 43-78.

²² Herwig Wolfram, *Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des 8. Jahrhunderts (Intitulatio 1)* (Beč; München: Böhlau; Oldenbourg, 1967), 67-76. Usp. Helmut Reimitz, *History, Frankish Identity and the Framing of Western Ethnicity, 550-850* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 98-102 u vezi s franackim kraljevima. Drugi se vladari u *Različitim poslanicama* spominju uz etničku oznaku (1.46, 3.2: *Gundibadus rex Burgundionum*; 2.41, 3.1.3, 3.2.3, 3.3.2, 3.4: *Luduinus (= Klodvig I.) rex Francorum*; 3.1: *Alaricus (= Alarik II.) rex Wisigotharum*; 3.3, 4.2: *rex Erulorum*; 3.3: *rex Guarnorum (= Warnorum)*; 3.3: *rex Thoringorum*; 4.1: *Herminafrius rex Thoringorum*; 5.43, 5.44: *Transimundus rex Wandalorum*; 7.15.4: *Cyrus rex Medorum*; 9.1: *Hildericus rex Wandalorum*) uz nekoliko mjesta gdje nije strogo istaknut *gens* (3.1.4, 3.3.2: *Gundibadus rex*; 3.4.2, 4: *Alaricus rex*), s time da se samo s kraljevskim naslovom bez etničke odrednice jedanput navodi i vizigotski kralj Alarik I. (12.20.4), pored legendarnih ličnosti kralja Mauzola i kraljice Semiramide (7.15.4).

²³ O Prokopijevim etnografskim pogledima i postupcima usp. Maria Cesa, "Etnografia e geografia nella visione storica di Procopio di Cesarea", *Studi Classici e Orientali* 32 (1982): 195-215; Averil Cameron, *Procopius and the Sixth Century* (London; New York: Routledge, 1996), 209-221; Anthony Kaldellis, *Ethnography after Antiquity. Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013), 2-6, 10-12, 17-21.

²⁴ Ajgam, *masagetskog roda* (BP 1.13.20; BV 1.11.7); Amalafriid, *gotski muž* (BG 4.25.11); Ambar, *od Saracena* (BP 2.20.10); Ambazuk, *hunskog roda* (BP 1.10.10); Artabaz, *armenskog roda* (BG 3.3.10); Artasir, *perzijski muž* (BG 2.2.10, 3.11.37); Arut, *herulskog roda* (BG 4.26.13); Ask Masaget (BP 1.13.21); Atenodor, *izaurijski muž* (BG 1.29.20); Besa, *gotski muž* (BP 1.8.3); Boha, *masagetskog roda* (BG 2.2.10); Erarik, *rugijskog roda* (BG 3.2.1); Eshman Masaget (BG 1.16.1); Far Herul (BP 1.13.19); Filemut Herul (BG 3.39.10); Gilakije, *armenskog roda* (BG 3.26.24); Goar, *gotski muž* (BG 4.27.5); Goda, *gotskog roda* (BV 1.10.25); Godidiklo, *gotski muž* (BP 1.8.3); Gudila Tračanin (BG 3.30.6); Guvulgud, *masagetskog roda* (BG 2.13.14); Horsoman, *Masaget = Horsamant, masagetskog roda* (BG 1.16.1; 2.1.21); Ildigisal,

Povijest Menandra Protektora sačuvana je u opsežnim izvadcima koji upućuju na to da su u središtu pozornosti cjelovitoga djela bili odnosi Rimljana s drugim narodima, poglavito Perzijancima i Avarima. Baveći se stranim narodima, Menandar ponekad koristi arhaične ili opće etnonime poput Skita za srednjoazijske narode.²⁵ Pokazuje zanimanje za etnografske podatke, a primjer koji bi mogao posredno ukazivati na Menandrovo shvaćanje etničkoga identiteta riječi su stavljene u usta utigurskoga vođe Sandilha Justinijanu I. da Utiguri s Kutrigurima dijele jezik, stanovanje u šatorima, način odijevanja i života te da su im rođaci iako ovi slijede druge vođe (fr. 2, 24-28 Blockley). I tu je politički okvir iznova presudan element u definiranju zasebnoga grupnog identiteta među skupinama kojima su zajednička mnoga kulturološka obilježja pa i podrijetlo. Menandar je zabilježio i nekoliko etnički određenih pojedinačnih identiteta koje je razumio prvenstveno u političkome kontekstu.²⁶

Povijest Langobarda Pavla Đakona nastala je kada su Langobardi, podlegavši Francima, prestali biti politički činitelj u Italiji. Međutim, za razliku od Jordanova pristupa Gotima, Pavao nastoji uklopiti Langobarde u povijest Italije prikazujući njihovu preobrazbu od divljih barbara i okrutnih osvajača do njezinih uspješnih vladara s naglaskom na kršćansko očište.²⁷ Navodi više etničko-identitetskih skupina koje pripadaju različitim kronološkim planovima, a da ne pokazuje klasični etnografski interes, no svoj odnos prema njima iskazuje s kršćanske, italske i carske pozicije poimajući etnicitete ponajprije kao politički definirane entitete.²⁸ U tome je kontekstu zacijelo sagledavao i vlastiti etnički identitet koji utemeljuje u

langobardski muž (BG 4.27.1); Ivan, *armenskog roda* (BP 2.30.4); Izak *Armenac* (BG 3.13.20); Kutila *Tračanin* (BG 2.2.10); Longin *Izaurijac* (BG 2.10.19); Mind, *od Izaurijaca* (BG 3.26.26); Narzes, *perzarmenskog roda* (BP 1.15.31) i *od Armenaca* (BG 2.13.17); Odolgan *Hun* (BG 3.23.6); Paukar, *izaurijski muž* (BG 1.9.17); Pic(ij)a, *gotski muž* (BG 1.15.1); Prezidije, *rimski muž* (BG 2.8.2); Ragnaris, *gotski muž* (BG 4.26.4, 4.34.9); Sima *Masaget* (BP 1.13.21); Sisifrid, *gotskog roda* (BG 3.12.12); Stjepan, *rimski muž* (BG 3.37.6); Suartua, *od Herula* (2.15.32); Sunika, *masagetskog roda* (BP 1.13.20); Tarmut *Izaurijac* (BG 1.28.23); Teja *Got* (BG 4.26.1); Teudis, *gotski muž* (BG 1.12.50); Uligag, *herulskog roda* (BG 4.9.5); Valaris, *gotski muž* (BG 7.4.21); Varazes, *armenskog roda* (BG 3.27.3); Vela, *gepidskog roda* (BG 3.1.43); Zarter *Masaget* (BG 1.16.1).

²⁵ Roger C. Blockley, "Introduction", u: *The History of Menander the Guardsman*, uvodni ogled, tekst, prijevod i historiografske bilješke Roger C. Blockley (Liverpool: Francis Cairns, 1985), 9. U vezi s etničkim nazivljem usp. i Barry Baldwin, "Menander Protector", *Dumbarton Oaks Press* 31 (1978): 116.

²⁶ Alamundar *Saracen* (fr. 6.1, 518); Ambar *Saracen* (fr. 6.1, 519-520 Blockley); Amig *Franak* (fr. 3.1 Blockley); Andigan, *rođeni Perzijanac* (fr. 26.1, 60-61 Blockley); Gelimer *Vandal* (fr. 5.1, 18 Blockley); Usdibad *Gepid* (fr. 12.6, 11, 27 Blockley); Vitigis *Got* (fr. 5.1, 18-19 Blockley).

²⁷ Usp. Hrvoje Gračanin, "Povijest Langobarda Pavla Đakona i ranosrednjovjekovno povjesništvo", u: *Paulus Diaconus, Historia Langobardorum - Pavao Đakon, Povijest Langobarda*, preveli Robert Ščerbe i Hrvoje Šugar; komentar i studije Tomislav Galović, Ivo Goldstein i Hrvoje Gračanin (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2010), 367-369.

²⁸ Gračanin, "Povijest Langobarda Pavla Đakona", 372-374. Vidi i Benjamin Cornford, "Paul the Deacon's understanding of identity, his attitude to barbarians, and his 'strategies of distinction'", u: *Texts and Identities in the Early Middle Ages*, ur. Richard Corradini, Rob Meens, Christina Pössel i Philip Shaw (Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006), 47-60.

okviru langobardskoga naroda (4.33). Pavao upućuje i na svijest o funkciji jezika kao razlikovnoga identifikacijskog obilježja pa kaže da Bavarci i Sasi govore istim jezikom (1.27), dok Slaveni imaju svoj jezik kojim se neki Langobardi umiju služiti (4.44).²⁹

Među piscima koji donose neznatnije vijesti posebno mjesto zauzima Jordan. S obzirom na podrijetlo – sam kaže da potječe od Gota (*Gotska povijest* 316), dok ime njegova oca Alanovijamuta (*Alanoviiamuth*) i činjenica što mu je djed Parija bio tajnik alanskoga vođe Kandaka, a i osobno je bio tajnik Kandakova nećaka, Amalca Guntigisa Baza (*Gotska povijest* 266), upućuje na njegove veze s Alanima – Jordan bi se mogao smatrati osobito osjetljivim na barbarske etničke identitete odnosno zrcaliti njihov pogled.³⁰ No, njegovu *Gotsku povijest*, koja crpi iz klasične etnografske tradicije, treba razumjeti u kontekstu istočnorimske političke ideologije sredine 6. stoljeća, odnosno gotskoga položaja nakon poraza Ostrogota u Italiji, a ne kao iskaz gotske etnopolitičke ideologije.³¹ Jordanovo se shvaćanje etniciteta i kulturoloških etiketa, a nabroja zaista velik broj raznih etničkih skupina i iskazuje uobičajene kulturne predrasude, kreće tako u okvirima antičke etnografije prilagođene istočnorimskome očistu njegova vremena. Kod njega se politički okvir pojavljuje kao presudan činitelj u stvaranju zasebnih identiteta među etničkim skupinama čak i kada se one percipiraju kao srodne jer na nekoliko mjesta ističe da su Goti (Geti), Ostrogoti, Vizigoti i Gepidi rođaci (*Gotska povijest* 94-95, 131, 133, 200, 253, 284), ali funkcioniraju kao samostalni politički entiteti, međusobno i konkurentni.

Vrijedi istaknuti i Martina rodom iz Panonije, najprije biskupa Dumiona/Dumija (danas Dume u Portugalu), a poslije nadbiskupa Brakare (danas Braga u Portugalu). Misli se da je rođen u južnoj Panoniji, koja je tada bila pod ostrogotskom vlašću, u krajevima koji su gravitirali Istoku jer se služio grčkim jezikom; drugim riječima u Sirmijskoj Panoniji ili u njezinomu dijelu oko Basijane koji je stajao

²⁹ Vidi i Walter Pohl, "Telling the difference. Signs of ethnic identity", u: *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms*, ur. Thomas F. X. Noble (London; New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2006), 103; Florin Curta, "Slavs in Fredegar and Paul the Deacon: medieval *gens* or 'scourge of God'?", *Early Medieval Europe* 6 (1997): 158, 166.

³⁰ O njegovu podrijetlu vidi Norbert Wagner, *Getica. Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten* (Berlin: de Gruyter, 1967), 4-17; Andrew Gillett, "Jordanes and Ablabius", u: *Studies in Latin Literature and Roman History X*, ur. Carl Deroux (Bruxelles: Latomus, 2000), 482-484; Arne Soby Christensen, *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth* (Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2002), 84-94.

³¹ Amory, *People and identity in Ostrogothic Italy*, 291-312; Andrew H. Merrills, *History and Geography in Late Antiquity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 163-167; uz Walter Goffart, "Jordanes's 'Getica' and the Disputed Authenticity of Gothic Origins from Scandinavia", *Speculum* 80 (2005): 395-396, koji izražava sumnju u ono što Jordan kaže o svom podrijetlu (397); Andrew Gillett, "The Mirror of Jordanes: Concepts of the Barbarian, Then and Now", u: *A Companion to Late Antiquity*, ur. Philip Rousseau (Chichester; Malden; Oxford: Wiley-Blackwell, 2009), 404-406.

pod istočnorimskom upravom.³² Nakon hodočašća u Svetu Zemlju sredinom 6. stoljeća, kamo je oputovao preko Konstantinopola, otišao je u Galeciju u sjeverozapadnome dijelu Hispanske dijeceze, gdje je i ostao do smrti, odigravši presudnu ulogu u obraćenju hispanskih Sveva s arijanstva na pravovjerje. Njegova posvetna pjesma nabraja niz naroda snažno podsjećajući na stihove Sidonija Apolinara, galorimskog aristokrata i biskupa iz 5. stoljeća, koji u dva panegirika posvećena carevima Majorijanu i Avitu na istovjetan način navodi razne etničke skupine.³³ Osim što je očit oslonac na literarni uzor, izneseno je mišljenje da Martin u svojoj svojevrsnoj etnografskoj bilješci zrcali istočnorimsku perspektivu i da je nasumično odabrao etnonime radi retoričkoga učinka pa da njegov zapis nema povijesnu vrijednost.³⁴ Nasuprot tome, smatra se da Martin u osnovi odražava prilike u drugoj četvrtini 6. stoljeća.³⁵ U svakome slučaju, Martinovo nizanje naroda ništa ne govori o njegovu poimanju etničkih identiteta, no bez obzira na nesumnjiv literarni učinak ne može se isključiti da se barem djelomice oslanjao na vlastite konkretne etnografske spoznaje.

Navedeni povijesni izvori pružaju uvid u etničko-identitetsku raznolikost južne Panonije i Dalmacije u prvoj polovini 6. stoljeća. Kasiodor spominje u Sirmijskoj Panoniji barbare (3.24 titulum; 8.21.3: *gentilis Danubius*), Gepide (5.10.2; 5.11 titulum), Gote (3.23.3; 3.24.4) i Rimljane, a u Saviji barbare (5.14.6: *antiqui barbari*), Gote (5.14.8: *domestici comitis Gothorum*; 9.9 titulum) i Rimljane (5.14.6: *mulieres Romanae*; 5.14.7: *iudex Romanus*; 9.9 titulum) te u Dalmaciji Gote (8.4.2; 9.9 titulum) i Rimljane (8.4 titulum; 8.4.2; 9.9 titulum). U oči upada da se u vezi s Dalmacijom barbari ne navode, što bi moglo značiti da u pokrajini nije bilo skupina koje bi se moglo tako označiti. No, moguće je i da je bilo negotskih skupina u ostrogotskoj vojnoj službi, ali pokrivenih gotskom etiketom.³⁶ Izraz *gentilis Danubius* gotovo se sigurno odnosi na Gepide jer se pojavljuje u kontekstu ostrogotskoga rušenja gepidskoga kraljevstva u Sirmiju.³⁷ Poglavitito je Gepide vjerojatno podrazumijevao i pojam *barbari* u vezi sa Sirmijskom Panonijom.

Prokopije u Panoniji navodi Siscijce, Sveve (za koje kaže da nisu oni podređeni Francima nego drugi) i Panonce (BG 1.15.26-27), barbare u Suaviji (BG 1.16.9),

³² Usp. Jaroslav Šašel, "Divinis nvtibvs actvs. Due Postille per San Martino di Bracara", *Historia* 27 (1978): 253; Rajko Bratož, "Martin Tourski in njegovi stiki s Panonijo", *Zgodovinski časopis* 60 (2006): 278.

³³ Usp. Florin Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 46.

³⁴ Curta, *The Making of the Slavs*, 46. Također i Florin Curta, "Utvārení Slovanů (se zvláštím zřetelem k Čechám a Moravě)", *Archeologické rozhledy* 60 (2008): 664-665.

³⁵ Usp. Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)* (Zagreb: Plejada, 2011), 129, uz bilješku 70.

³⁶ Usp. Hrvoje Gračanin, "Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae*", *Povijesni prilozi* 49 (2015): 58.

³⁷ Gračanin, "Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae*", 60.

Gepide (BV 1.2.6: naseljeni u okolici Sirmija i Singiduna s obje strane Dunava sve do njegova doba; BG 1.3.15: oko Sirmija; 3.33.8: drže Sirmij i dijelove Dakije), Rimljane (u sirmijskoj oblasti) (BG 3.33.8; 3.34.17) te Langobarde (BG 3.33.10: drže utvrde u Panoniji; 3.33.11, a naseljeni su nedaleko od Gepida) te u Dalmaciji Gote (BG 1.5.2, 1.5.11, 1.7.36: Goti naseljeni u Dalmaciji i Liburniji) i Rimljane (u Saloni) (BG 1.7.10, 1.7.31). Kada govori o Siscijcima i Svevima, očigledno je da opisuje stanovnike jugozapadne Panonije odnosno Savije jer kaže da oni žive iznad Liburnije, Istrije i zemlje Veneta, a da su iza njih još i Karni i Noričani (BG 1.15.26-27). Čini se da nije svjestan imena pokrajine nego jedino spominje Suaviju (BG 1.16.9, 1.16.12). I Jordan u *Gotskoj povijesti* (273) i u *Rimskoj povijesti* (218) zna za Suaviju u blizini Dalmacije i nedaleko od Panonije, dok rukopisna tradicija Kasiodorovih *Različitih poslanica* donosi ime pokrajine Savije u obliku Suavija ili Suevija (4.49, 5.14.1, 5.15).³⁸ Prokopije bilježi i da Dačani i Panonci žive desno, odnosno istočno od Siscijaca i Sveva, što bi upućivalo na to da su samo stanovnike Sirmijske Panonije (nekadašnje Druge Panonije) smatrali Panoncima, dok su romanski žitelji Savije bili poznati pod imenom izvedenim iz naziva pokrajinskoga središta Siscije. Čini se da to potvrđuje i Kasiodor jer se u *Različitim poslanicama* pojam Panonija isključivo koristi za Sirmijsku Panoniju (3.23.2; 4.13.1).³⁹ Napokon, Prokopijev se spomen barbara u Suaviji može razumjeti i da pokazuje kako ondje nisu živjeli samo Svevi nego i druge barbarske skupine, što bi se poklapalo s navodom iz *Različitih poslanica*.

Menandar pruža izričito svjedočanstvo o nazočnosti Herula u južnoj Panoniji spomenom "zemlje Herula" koja se zove Druga Panonija (fr. 5.4, 2-6 Blockley). Na temelju ovoga moglo bi se zaključiti da su Heruli činili znatnu populacijsku skupinu u Drugoj Panoniji kada se cijela pokrajina imenski poistovjetila s njima, slično kao i Savija sa Svevima. Drugi izvori ne znaju ništa o tome, dok Prokopije smješta Herule u okolicu Singiduna (BG 2.15.30, 3.13.13) za koji kaže da ga drže Dačani (BG 1.15.27).⁴⁰ Na drugome mjestu Menandar bilježi nazočnost Gepida u sirmijskoj oblasti jer kaže da im je car Justinijan I. dao zemlju oko Sirmija (fr. 12.6, 47-49 Blockley). S time izravno korespondira navod Ivana Lidskoga da je Sirmij stari i bogati grad koji je nekada pripadao Rimljanima, a sada Gepidima (*O poglavarstvima* 3.32).

³⁸ Hrvoje Gračanin, Jana Škrkulja, "The Ostrogoths in Late Antique Southern Pannonia", *Acta Archaeologica Carpathica* 49 (2014), 182, bilj. 93; Gračanin, "Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae*", 24.

³⁹ Usp. Gračanin, "Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae*", 24. Vidi i Lujo Margetić, "Jerolimov *Oppidum Stridonis*", *Croatica Christiana Periodica* XXVI (2002), br. 50: 5-7, koji zaključuje da su se na razmeđu 4. i 5. stoljeća jedino Prva Panonija i Druga Panonija nazivale panonskim imenom iako je to pretjerana tvrdnja kada je riječ o literarnim izvorima jer oni nisu tako precizni.

⁴⁰ Kroničar komes Marcelin bilježi primanje Herula na rimsko područje pod carem Anastazijom I., ali bez pobližega geografskog određenja (*Kronika*, a. 512.11).

Iako Pavao Đakon neizravno svjedoči o nazočnosti Langobarda i Gepida u Panoniji (*Povijest Langobarda* 1.23-24, 1.27), njegov neposredniji doprinos tiče se navođenja etničkih skupina koje su s Langobardima krenule 568. godine u Italiju, a po kojima se navodno sve do njegova vremena zovu sela u Italiji: Gepidi, Bugari, Sarmati, Panonci, Svevi, Noričani i drugi (2.26).⁴¹ Među njima su za kasnoantičke prilike sporni Bugari za koje Pavao Đakon u *Rimskoj povijesti* (15.15) inače navodi da su s Gepidima napali Ostrogote na njihovu putovanju u Italiju, ali je u tome usamljen jer Bugare s Panonijom ne povezuje konkretno nijedan izvor iz 6. stoljeća.⁴² Magno Feliks Enodije, biskup Ticina (Pavije), u svome *Hvalospjevu izrečenome premilostivomu kralju Teoderiku* doduše bilježi da je ostrogotski kralj Teoderik osobno ubio bugarskoga vođu (5.19), ali se događaj s mnogo više smisla datira u vrijeme dok su Ostrogoti boravili u Istočnome Iliriku.⁴³ Tek Kasiodor u *Kronici* kaže pod godinom 504. da je Italija – izjednačena s Ostrogotskim Kraljevstvom – stekla Sirmij nakon poraza Bugara (godine 504.), ali se vijest očito odnosi na rat između Ostrogota i Istočnih Rimljana 505. godine u Prvoj Meziji.⁴⁴ Sarmati se u vezi s Panonijom spominju i kod Enodija (*Hvalospjev izrečen premilostivomu kralju Teoderiku* 7.35) gdje se usputno aludira na njihov sraz s Ostrogotima nakon ostrogotske pobjede nad Gepidima 489. godine, pri čemu se ističe napomena da Sarmati nemaju stalno boravište te u Jordanovoj *Gotskoj povijesti* gdje se bilježe njihovi sukobi s Ostrogotima dok su potonji još bili u Panoniji (277, 282, 285).⁴⁵

Jordanova *Gotska povijest* pruža više posredno negoli izravno svjedočanstvo. Za Gepide kaže da žive u zapadnome dijelu Skitije omeđeni Tisom i Dunavom odnosno Histrom (33) i da drže staru Dakiju koja se u njegovo vrijeme naziva Gepidija (74-75) te bilježi da je ostrogotski kralj Teoderik dao osvojiti Sirmij otjeravši kralja Trazarika (300. godine), a da potonjemu ne pridaje etničku oznaku. No, možda je najzanimljivija Jordanova lokalizacija Slavena na prostoru od grada Novioduna i Mursijskoga jezera do Dnjestra i na sjeveru do Visle (35) u odjeljku koji se bavi Skitijom.⁴⁶ Prema jednoj mogućoj interpretaciji ove bi

⁴¹ Među tim “drugima” bili bi – kako navodi Herbert Schutze, *Tools, Weapons and Ornaments. Germanic Material Culture in Pre-Carolingian Central Europe, 400-750* (Leiden; Boston; Köln: Brill, 2001), 82 – Heruli, Ostrogoti, Tirinžani i Sasi. Roger Collins (*Early medieval Europe 300-1000* (Basingstoke; London: Macmillan, 1991), 190) očito prihvaća kao utemeljenu i vijest o bugarskoj komponenti pa spominje utigurske i kutrigurske Bugare.

⁴² Usp. Daniel Ziemann, *Vom Wandervolk zur Grossmacht: die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter (7.-9. Jahrhundert)* (Köln; Weimar: Böhlau Verlags, 2007), 46-47, koji sažima historiografska mišljenja i stanje istraživačkoga problema. Pavlovi su navodi neprovjerljivi pa otuda i nepouzđani.

⁴³ Ziemann, *Vom Wandervolk zur Grossmacht*, 45-46. Enodije donosi i etnografske podatke o Bugarima (5.20-22) naglašavajući njihovu bojovnost, nepobjedivost i izdržljivost.

⁴⁴ Usp. Gračanin, Škrgulja, “The Ostrogoths”, 182. Smatra se da je u istočnorimskim četama bilo mnogo bugarskih plaćenika.

⁴⁵ Gračanin, Škrgulja, “The Ostrogoths”, 176, 178, 180.

⁴⁶ Za Jordanov prikaz Skitije vidi Merrills, *History and Geography in Late Antiquity*, 155-162 gdje se razlažu Jordanovi literarni uzori. Vrijedi istaknuti da je u Jordanovoj predodžbi Visla tekla u smjeru zapad-istok, a ne jug-sjever (Curta, *The Making of the Slavs*, 42; Curta, “Utvarení Slovanů”, 644).

točke pokrivala golemi prostor koji bi se u južnome dijelu prostirao od Isacceje u Rumunjskoj (Noviodun) do Kopačkoga rita blizu Osijeka (Mursa)⁴⁷ (pretpostavka je da se na njega odnose hidronimi Mursijsko jezero odnosno Morsijska bara). To bi podrazumijevalo i da se Gepidija preklapala s prostorom koji se pripisivao Slavenima. Je li zaista već tada bilo skupina koje su se identificirale kao Slaveni na tome prostranom potezu, manje je bitno od same percepcije vanjskoga promatrača da ih je bilo (ako je interpretacija u vezi s identifikacijom i ubikacijom hidronima ispravna).

Ovo bi moglo značiti i da Martin Dumionski odnosno Brakarski nije tek napamet među raznim etničkim skupinama naveo i Slavene preuzevši ih iz nekoga istočnorimskog izvora kao nadopunu postojećega literarnog etnografskog kataloga.⁴⁸ On među narodima koji su prihvatili kršćanstvo nabraja Alamane, Sase, Toringe, Panonce, Rugijce, Slavene, Nare, Sarmate, Date, Ostrogote, Franke, Burgunde, Dačane, Alane i Sveve (*Pjesma Martina biskupa dumionskoga na bazilici*, v. 13-14). Njegov je uzor, kao što je već napomenuto, po svemu sudeći Sidonije Apolinar koji donosi dva etnografska niza: Bastarni, Svevi, Panonci, Neuri, Huni, Geti, Dačani, Alani, Belonoti, Rugijci, Burgundi, Vezi, Aliti, Bisalti, Ostrogoti, Prokrusti, Sarmati i Moshi (*Hvalospjev izrečen augustu Majorijanu 5.474-477*) te Rugijci, Geloni, Gepidi, Sciri, Burgundi, Huni, Belonoti, Neuri, Bastarni, Torinzi, Brukeri i Franci (*Hvalospjev izrečen augustu Avitu 7.321-325*). Odmah se zamjećuje da se Martinov katalog s jedne strane poklapa sa Sidonijevim, a s druge odmiče od njegova, odnosno aktualiziran je u skladu s trenutnom situacijom.⁴⁹ Može se zapaziti da Martinov popis, uz područje Galije gdje je djelovao njegov uzor Martin Tourski, pomno pokriva podunavski prostor kojemu je pripadala Panonija odakle su obojica Martina potjecala, a i čini se da narode grupira po geografskome ključu. Otuda bi se možda mogao iznijeti i oprezan zaključak da odražava

⁴⁷ Vidi Gračanin, *Južna Panonija*, 126-128. Drugo je tumačenje da se spomen Mursijskoga jezera, odnosno Morsijske bare na drugome mjestu u *Gotskoj povijesti* (30) odnosi na vodene površine oko ušća Dunava (*ibidem*, 127, bilj. 57; usp. i Curta, *The Making of the Slavs*, 42, koji doduše hidronim uopće ne spominje).

⁴⁸ O tome, a napose pitanju relevantnosti takvih popisa, usp. Ralph W. Mathisen, "Catalogues of Barbarians in Late Antiquity", u: *Romans, Barbarians, and the Transformation of the Roman World. Cultural Interaction and the Creation of Identity in Late Antiquity*, ur. Ralph M. Mathisen i Danuta Shanzer (Farnham; Burlington: Ashgate, 2011), 17-32, posebno 30-32 gdje se naglašava da je stvarnost popisa dijelom ovisila i o kronološkome gledištu, to jest popis se ažurirao pa je bio kombinacija literarne slobode i novih spoznaja. Mathisen zaključuje i da su narodi, kada bi se prvi put pojavili na literarnoj pozornici, bili povodom za zanimanje i razlogom za brigu (31).

⁴⁹ Nari i Dati nisu poznati, no pretpostavlja se da su u pitanju Noričani i Danci. Usporedi Curta, *The Making of the Slavs*, 46, dok Jaroslav Šašel, "Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem", *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 24 (1976): 151, naginje identifikaciji Nara s Naristima. Naizgled bi se oblik *Nara* mogao povezati s *Neurus* kod Sidonija Apolinara, međutim, upadljive su razlike. No, povezivanje je izglednije u slučaju *Datus* i *Dacus* jer Dance spominje Jordan u obliku Dani (*Gotska povijesti* 23) odnosno Prokopije kao *Danoi* (BG 2.15.3) pa bi se tu moglo raditi o dubleti za Dačane.

konkretnu i korektnu etnopolitičku sliku, to jest da je Martinu bilo poznato da je do sredine 6. stoljeća u srednjemu Podunavlju bilo skupina označenih slavenskim imenom.⁵⁰ Zaseban je spomen romanskih pokrajinaca (Panonci, Noričani) uobičajen, dok bi se spomen Rugijaca mogao činiti anakronimom, no oni su sačuvali etničko-identitetsku zasebnost i pod ostrogotskom vladavinom, kao što svjedoči Prokopije. Naposljetku, ako se nastoji utemeljiti razmjerna Martinova preciznost, upadljiva je odsutnost Gepida. Jedno bi objašnjenje bilo da se skrivaju pod imenom Data odnosno Dačana prema starome rimskom nazivu oblasti koju su u to vrijeme držali Gepidi, što je pak na tragu Jordanove *Gotske povijesti*. Ako ispravno smjera pretpostavka da Martin na dva različita načina – Dati i Dačani – bilježi jedno te isto ime, što bi se možda moglo protumačiti dvama imenskim oblicima za oblast, *Datia* i *Dacia*, pri čemu bi se prvi odnosio na barbarsku, a drugi na rimsku Dakiju,⁵¹ onda bi prvo ime označavalo prekodunavske Dačane (zapravo Gepide), a drugo stanovnike Dačke dijeceze. Jesu li postojale konkretnije pobude za uklanjanje etničkoga imena Gepida iz Martinova etnografskog kataloga, ne može se sa sigurnošću dokučiti.

Napokon, u zapadnome susjedstvu Dalmacije i južne Panonije Kasiodorove *Različite poslanice* aludiraju na prolazak Alamana kroz (Unutrašnji) Norik spomenom “alamanskih volova” (3.50). Čini se da Kasiodor poistovjećuje Alamane sa Sjevima jer se spominje upad Alamana odnosno Sveva u Italiju (12.7.1: *Sueborum incursio*; 12.28.4: *Alamannorum subreptio*), a po svemu sudeći riječ je o jednom te istom događaju.⁵² Enodije u *Hvalospjevu izrečenome premilostivomu kralju Teoderiku* (15.72) spominje da je “zajednica Alamanije” uključena u granice Italije bez štete za rimske posjede i učinjena “čuvarem lacijskoga (to jest italskoga) carstva,” što podrazumijeva da je dio Alamana bio preseljen na ostrogotsko područje gdje su preuzeli graničarsku ulogu. Budući da ujedno ističe da je grad Sirmij nekoć bio obrambena granica Italije (12.60), može se zaključiti da je i čitav južnapanonski prostor mogao biti pokriven pod Italijom (Kasiodor u *Kronici* identificira Italiju

⁵⁰ Svakako je Martinovo bilježenje Slavena najraniji njihov spomen na latinskome jeziku, koji donosi skraćeni oblik *Sclavus* nasuprot – tada u Konstantinopolu uobičajenijemu – duljemu obliku *Sclavenus* ili *Sclavinus* odnosno *Sklábēnoi* i *Sklauēnoi*. O tome usp. Curta, “Utvārení Slovanū”, 664-665 (ranije je, doduše, smatrao da je taj oblik Martin preuzeo iz istočnorimskoga izvora; Curta, *The Making of the Slavs*, 46). O uporabi etnonima *Sklábēnoi* i *Skláboi* u ranosrednjovjekovnim grčkim izvorima usporedi Günter Weiss, Anastasios Katsanakis, *Das Ethnikon Sklabenoi, Sklaboi in den griechischen Quellen bis 1205* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1988).

⁵¹ Na primjer, u *Kozmografiji* Anonima Ravenjanina donosi se isključivo oblik *Datia* i ta prekodunavska Dakija poistovjećuje se s Gepidijom (I.11, IV.14). Izvor potječe s početka 9. stoljeća, ali je crpio iz gotskih predložaka iz 6. stoljeća (Franz Staab, “Ostrogothic Geographers at the Court of Theodoric the Great: A Study of Some Sources of the Anonymous Cosmographer of Ravenna”, *Viator* 7 (1976): 31; Franz Staab, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 11 (Berlin; New York: de Gruyter, 1998), 104, s. v. *Geograph von Ravenna*).

⁵² Usp. Arnaldo Marcone, “Komentari uz XII. 7 i XII.28”, u: *Flavio Magno Aurelio Cassiodoro Senatore, Varie V: libri XI-XII*, ur. Andrea Giardiana, Giovanni Alberto Ceccoli i Ignazio Tantillo (Rim: “L’Erma” di Bretschneider, 2015), 253, 297.

s čitavim Ostrogotskim Kraljevstvom). Prema izvedenome tumačenju, iako se to u izvorima izričito ne kaže, smatra se da bi Alamani bili upućeni u Saviju gdje su se priključili Svevima.⁵³ Sažimajući podatke, vidljiv je raznolik katalog etnički, kulturno-politički i pokrajinski definiranih identiteta koji se eksplicitno ili implicitno u pisanim izvorima povezuju s panonsko-dalmatinskim prostorom od konca 5. do sredine 6. stoljeća neovisno o tome smatra li se da se spomen u svim slučajevima zasniva na stvarnim povijesnim okolnostima. U Panoniji su to Bugari, Gepidi, Goti (Ostrogoti), Heruli, Langobardi, Sarmati i Svevi te Panonci, Rimljani i Siscijci, a u Dalmaciji Goti i Rimljani. Uz njih se na temelju (više ili manje vjerojatne) povijesne interpretacije s Panonijom povezuju i Alamani, a s panonskim susjedstvom još i Slaveni.

Etnički identiteti u arheološkim izvorima

Već prethodno istaknute poteškoće metodološke naravi u vezi s etničkom interpretacijom arheološke građe još su izrazitije kada je u pitanju panonsko-dalmatinski prostor zbog nekoliko činitelja koji nameću znatna dodatna ograničenja. Ponajprije, za kasnoantičko je razdoblje bilo premalo sustavnih i metodološki kompletnih arheoloških istraživanja u kojima je kontest nalaza dobro utvrđen. Drugim riječima, na raspolaganju istraživačima stoje uglavnom slučajni nalazi koji dopuštaju preširoku interpretaciju i predalekosežne zaključke koji se ne mogu utemeljiti. To osobito vrijedi za materijal otkriven prije sto i više godina, a za koji nisu jasne okolnosti nalaza niti postoji precizna i detaljna dokumentacija koja bi omogućila sigurnu rekonstrukciju provedenoga arheološkog istraživanja. U skladu s razinom ondašnjih spoznaja i istraživačke metodologije, koja se kretala u okvirima kulturno-historijskog pristupa, takvi su nalazi bili često pripisivani točno određenoj etničkoj skupini ili bi se za slučajne nalaze automatizmom uzimalo da potječu iz grob(ov)a. Ne samo da sve ovo ukazuje na potrebu za temeljitom revizijom i reinterpretacijom postojećih nalaza, nego i pod velik upitnik stavlja mnoga dosadašnja tumačenja. Nadalje, općenito je premalo nalaza, a postojeći nalazi većinom su pronađeni bez jasnoga arheološkog konteksta ili izvan njega. Stoga je jako teško odrediti kojoj su etničko-identitetskoj skupini mogli pripadati. Naposljetku, potrebno je kao ozbiljan nedostatak naglasiti i nedovoljno brzo objavljivanje istraživačkih rezultata, što sa svoje strane koči upotpunjavanje ionako vrlo fragmentiranih spoznaja. Dostupnu arheološku građu čine poglavito nakit i dijelovi nošnje te vojnička oprema. Posebna je skupina građe numizmatički materijal, od kojega veliki dio potječe iz rimskih kovnica, a tek manji dio je novac barbarskih vladara.⁵⁴ Po tipološkim se obilježjima građa iz južne Panonije,

⁵³ Usp. Gračanin, *Južna Panonija*, 224-225; Gračanin, Škrkulja, "The Ostrogoths", 184-185, uz bilj. 106.

⁵⁴ Za novac ostrogotskih vladara usp. Željko Demo, *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina* (Ljubljana: Narodni muzej, 1994), 168-173; Željko Demo, "Istočnogotski

posebno iz istočnih dijelova, pripisuje uglavnom “germanskome” kulturnom krugu, a u mnogo manje slučajeva kasnoantičkoj romanskoj baštini, no atribucija i/ili datacija počesto su nesigurni.⁵⁵ Zasada su dokraja istražene i publicirane dvije južnopanonske nekropole koje se pripisuju “germanskome” kulturnom krugu: jedna s položaja Jakovo-Kormadin, a druga s lokaliteta 1a u Sremskoj Mitrovici i obje se atribuiraju Gepidima.⁵⁶ Osim toga, u istraživanjima na lokalitetu 85 u Sremskoj Mitrovici utvrđeno je pet grobova za koje je interpretirana gepidska pripadnost.⁵⁷ Gepidima se također opredjeljuju i nasebinski nalazi iz Sremske Mitrovice i Vinkovaca, pri čemu je u potonjemu slučaju do 2007. godine bio istražen, kako se misli, 51 grob na trinaest lokacija.⁵⁸

Dalmacija nudi brojniju građu. S njezina prostora potječe i nekoliko temeljito istraženih lokaliteta s grobovima na redove koji pretežno datiraju iz 6. stoljeća. Među njima najveća je nekropola na nalazištu Greblje kod Knina, dok su ostalo manja groblja u Kašiću kod Zadra, Koritima kod Tomislavgrada (prije Duvno), Mihaljevićima kod Sarajeva, na položaju Njive-Podstrana u Naroni (Vid kod

novci Dalmacije”, u: *Hrvati i Goti*, ur. Robert Tafrá (Split: Iberia, 1996), 169-179; Željko Demo, “*INVIC-TISSIMVS AVTOR* - an unusual series of Baduila (Totila): a new example from Croatia”, u: *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th Century. Proceedings from the conference organised by Polish Academy of Arts and Sciences and Institute of Archaeology University of Reszów under the patronage of Union Académique International. (Programme No. 57 Moravia Magna)*. Kraków, 23-26 IV 2007, ur. Marcin Wołoszyn (Kraków: Polish Academy of Arts and Sciences, Institute of Archaeology University of Rzeszów, 2009), 37-46; Tomislav Šeparović, “Skupni nalaz novca iz 5. i 6. stoljeća na lokalitetu Klapavice - Crkvina kod Klisa”, *Starohrvatska prosvjeta* 36 (2009): 30-32. Za rimski novac te novac ostrogotskih, gepidskih i langobardskih vladara u južnoj Panoniji uspoređi Gračanin, *Južna Panonija*, 343-358.

⁵⁵ Za osnovni pregled arheološke građe vidi pojedine stavke u: Gračanin, *Južna Panonija*, 285-342, uz naznaku da su neophodne dopune i korekcije. Također i Jana Škrkulja, Hrvoje Gračanin, “*Barbaricum contra imperium*: Prostor današnje jugozapadne Vojvodine između kasne antike i ranog srednjeg vijeka u svjetlu povijesnih i arheoloških svjedočanstava (5.-6. stoljeće)”, u: *Vojvodanski prostor u kontekstu evropske istorije. Zbornik radova / The Region of Vojvodina in the Context of European History. Book of Proceedings 2*, ur. Vladan Gavrilović i Svetozar Boškov (Novi Sad; Bačka Palanka: Filozofski fakultet u Novome Sadu, 2014), 19-30.

⁵⁶ Jakovo-Kormadin: Danica Dimitrijević, “Gepidska nekropola ‘Kormadin’ kod Jakova”, *Rad vojvodanskih muzeja* 9 (1960): 5-50; uz Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević, Zdenko Vinski, *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja* (Zemun: Narodni muzej, 1962), 77-80, br. 77/Grob 1-5, 10, 12-13, 25. Sremska Mitrovica: Zorka I. Pejović, Biljana R. Lučić, “Nekropola iz perioda seobe naroda sa lokaliteta 1a Sirmijuma”, *Zbornik Narodnog muzeja - Arheologija* 20-21 (2011): 389-413.

⁵⁷ Nataša Miladinović, “Fizičko-antropološka analiza osteološkog materijala iz germanskih grobova sa lokaliteta 85 u Sremskoj Mitrovici”, *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 22 (2006): 410, bilj. 4. Prethodno su na devet lokaliteta u Sremskoj Mitrovici pronađeni grobovi atribuirani “germanskome” kulturnom krugu (Petar Milošević, *Topografija Sirmijuma* (Novi Sad: SANU, Ogranak u Novomu Sadu, 1994), 11-45).

⁵⁸ Sremska Mitrovica: Miroslav Jeremić, “The Relationship Between the Urban Physical Structures of Medieval Mitrovica and Roman Sirmium”, *Hortus Artium Medievalium* 12 (2006): 145. Vinkovci: Anita Rapan Papeša, “Sahranjivanje unutar granica antičkih Cibala”, *Starohrvatska prosvjeta* 38 (2011): 7-56; Ista, “Early Mediaeval barbarian Elements in Late Antique Southern Pannonia”, u: *The Archaeology of Roman Pannonia. The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*, ur. Branka Migotti (Oxford: Archaeopress, 2012), 431-433; uz Danijela Roksandić, “Germanska nasebinska keramika u kasnorimskom sloju Cibala”, *Acta Musei Cibalensis* 5 (2012): 133-158.

Metkovića) te u Rakovčanima kod Prijedora.⁵⁹ Ta se groblja prema arheološkoj građi atribuiraju romanskome stanovništvu uz nekoliko grobova za koje se smatra da su pripadali “germanskoj” odnosno (ostro)gotskoj populaciji. Izuzetak je groblje na položaju Njive-Podstrana koje se u cijelosti pripisuje (Ostro)Gotima, dok je nedavno groblje iz Korita opredijeljeno romanskim izbjeglicama iz Panonije koji su pobjegli pred Avarima.⁶⁰ Ideja o zajedničkim romansko-barbarskim grobljima na redove – na kojima se pokapalo domaće stanovništvo i neromanski došljaci koji su tvorili manjinu – uglavnom se prihvaća kao činjenica te je i polazišna točka u daljnjim tumačenjima.⁶¹ Istovjetan je pristup vidljiv, na primjer, u interpretaciji arheološke građe atribuirane pridošlim skupinama Huna, Alana, Sarmata i “Istočnih Germana” u Galiji od konca 4. do sredine 5. stoljeća, a otkrivene na grobljima za koja se ustvrđuje kako su ih doseljenici dijelili s romanskim stanovništvom, što bi ukazivalo na njihovu integraciju i asimilaciju jer se pogrebni običaji ne razlikuju od rimskih, dok nalazi koji bi upućivali na barbare istočnoga geografskog podrijetla u južnoj Galiji – uključujući i Vizigote, Vandale i Sveve – uglavnom potječu iz galorimskih vila pa bi to ilustriralo smještanje dijela tih barbarskih skupina na velika imanja.⁶²

⁵⁹ Greblje: Zdenko Vinski, “Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje”, *Starohrvatska prosvjeta* 19 (1989): 5-73; Katica Simoni, “Knin-Greblje - kataloški opis grobova i nalaza”, *Starohrvatska prosvjeta* 19 (1989): 75-119. Kašić: Janko Belošević, “Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašiću kraj Zadra”, *Diadora* 4 (1968): 224-232. Korita: Nada Miletić, “Ranosrednjovjekovna nekropola u Koritima kod Duvna”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 33 (1978): 141-204; Živko Mikić, “Rezultati antropoloških ispitivanja ranosrednjovjekovne nekropole u Koritima kod Duvna”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 33 (1978): 205-222. Mihaljevići: Nada Miletić, “Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 11 (1956): 9-37; Ista, “Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca (Rezultati naknadnih iskopavanja)”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 15-16 (1960 - 1961): 249-257. Njive: Zrinka Buljević, “Njive-Podstrana: groblje iz vremena seobe naroda u Naroni”, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 90-91 (1997 - 1998): 201-293. Rakovčani: Nada Miletić, “Ranosrednjovjekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 25 (1970): 119-177; Georgina Pilarić, “Antropološka istraživanja artificijelno deformiranih lubanja iz ranosrednjovjekovne nekropole u Rakovčanima kod Prijedora”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 25 (1970): 179-197.

⁶⁰ Buljević, “Njive-Podstrana”, 202-203; Darko Periša, “Rimski Delminij kao sjedište starokršćanske biskupije”, *Arheološki radovi i rasprave* 16 (2009): 236-240, koji odbacuje mogućnost da je u koritskim ukopima bila riječ o domorodačkome stanovništvu.

⁶¹ Tu ideju dosljedno zastupa Ante Uglešić, “Tipološko-stilska analiza istočnogotskog nakita na području rimske provincije Dalmacije”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 29 (1989 - 1990): 208; Ante Uglešić, “Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 30 (1991 - 1992): 71; Ante Uglešić, “Istočnogotski ženski grob iz antičke Narone”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 34 (1994 - 1995): 149.

⁶² Usp. Patrick Périn, Michel Kazanski, “Identity and Ethnicity during the Era of Migrations and Barbarian Kingdoms in the Light of Archeology in Gaul”, u: *Romans, Barbarians, and the Transformation of the Roman World. Cultural Interaction and the Creation of Identity in Late Antiquity*, ur. Ralph M. Mathisen i Danuta Shanzer (Farnham; Burlington: Ashgate, 2011), 324-327.

Posebnu ulogu u etničkoj interpretaciji arheološkoga materijala ima koncepcija nošnje koja je u arheološkoj znanosti izrasla u glavno konceptualno oruđe za određivanje etničkih skupina u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku, pri čemu se ističe predodžba da dijelovi nošnje (nakit, kopče i oružje) nose trajno i isključivo etničko značenje.⁶³ To može navesti istraživače da takve predmete sagledavaju jedino u kontekstu etniciteta pa pronađe li se u ženskome grobu nakit, prvenstveno fibule, koji po svojim tipološkim značajkama ukazuje na geografski strano podrijetlo, njegov se nalaz najčešće objašnjava kao posljedica egzogamije ostvarene poslanstvom, vojnim pohodom ili bračnim savezom, što podrazumijeva fizički dodir među različitim etničkim skupinama, odnosno dolazak pripadnika neke etničke skupine u za njih stranu sredinu, dok bi razlog mogao jednostavno biti i kulturni transfer odnosno usvajanje određenoga modnog ukusa koji je mogao imati i iskaz osobnoga identiteta.⁶⁴ Ukupno uzevši, postojeća arheološka građa pokazuje da je nošnja bila mnogo važnija kao izraz socijalnih razlika, a ne etničkoga identiteta iako ima primjera iz pisanih vrela koji pokazuju da je ona mogla biti i etničko-identitetski znak.⁶⁵ Dakle, čak i kada arheološka građa upućuje na prodor specifične materijalne kulture nekarakteristične za neku sredinu, to se ne bi smjelo *a priori* tumačiti u etničkome kontekstu. Drugim riječima, osnovno je pitanje je li osoba pokopana u nošnji “germanskoga” ili romanskoga stila nužno i “germanskoga” ili romanskoga etnokulturnog identiteta ili su te razlike prije odraz društvenoga statusa.

Ovdje nije moguće podrobno razmatrati arheološku građu. Prema sadašnjemu stupnju spoznaja i arheološke interpretacije zaključuje se da od barbarskih skupina u 6. stoljeću arheološka građa indicira nazočnost Ostrogota, Gepida i Langobarda, od čega su nalazi koji se atribuiraju posljednjima vrlo rijetki. Smatra se i da pojedini nalazi s rakovčanske nekropole ukazuju na prisutnost Alamana, ali se takva vrsta interpretacije oslanja poglavito na kulturno-historijsku paradigmu.⁶⁶

⁶³ Usp. Hakenbeck, “Roman or barbarian?”, 38-39.

⁶⁴ Usp. Périn, Kazanski, “Identity and Ethnicity during the Era of Migrations”, 328, koji tako objašnjavaju pojavu predmeta “anglosaskoga”, “vizigotskoga”, “alamanskoga”, “tirinškoga”, “podunavskoga”, “ostrogotskoga” i “podunavsko-langobardskoga” podrijetla u ženskim grobovima u franačkoj sjevernoj Galiji u drugoj polovici 5. stoljeća. Primjera ima i u hrvatskoj arheologiji, usp. Buljević, “Njive-Podstrana”, 243-244.

⁶⁵ Usp. Pohl, “Telling the difference”, 42. Za pogled da upotreba predmeta nije nužno etnički motivirana, nego da upućuje na novu modu ili predstavlja rodni/statusni simbol, vidi Dzino, *Becoming Slav, Becoming Croat*, 82-83.

⁶⁶ Usp. Zdenko Vinski, “Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine”, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5 (1971): 54; Vladimir Sokol, “Panonija Savija u Justinijanovo doba”, u: *L'Époque de Justinien et les problèmes de VIe et VIIe siècles. Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, sv. 2, ur. Nenad Cambi i Emilio Marin (Vatikan; Split: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Arheološki muzej u Splitu, 1998), 1134; Buljević, “Njive-Podstrana”, 243, bilj. 85. Suprotno mišljenje: Nada Miletić, “Reflets des grandes invasions en Bosnie-Herzégovine”, u: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini. Saopštenja sa naučnog skupa 13.-16. decembra 1976. / Probleme der Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Mitteilungen des Symposiums 13.-16. Dezember 1976*, ur. Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević i Zdenko Vinski (Novi Sad: Matica srpska, 1978), 102.

S druge strane, čak ni u njezinu kontekstu raspoloživi arheološki materijal ne indicira nazočnost Sveva, Herula ili drugih barbarskih skupina. Ipak, herulska se komponenta pokušava prepoznati u pojedinim nalazima u današnjoj Srbiji.⁶⁷ Uvjerljiviji su nalazi novca barbarskih kraljeva koji svjedoče o konkretnome političkom utjecaju novih vladara na nekome području. Novcem se, dakako, nisu služili samo pripadnici predmetnih “germanskih” etničko-identitetskih skupina nego i romansko stanovništvo, a bez razlike se nastavio koristiti i rimski carski novac. Od barbarskih moneta preteže novac ostrogotskih kraljeva kojega ima na više lokaliteta u južnoj Panoniji i Dalmaciji, dok je bitno manje novca gepidskih i langobardskih kraljeva i to zastupljenoga isključivo u južnoj Panoniji. Široka rasprostranjenost i količina pronađenoga ostrogotskog novca podrazumijeva da su ga upotrebljavali i pokrajinski Rimljani pa se ne može uzeti da svaki nalaz pokazuje kako je ondje bilo Gota. Možda je s tim u vezi egzemplaran nalaz zlatnika i srebrnjaka iz 5. i 6. stoljeća na položaju Klapavice-Crkvina kod Klisa.⁶⁸ Ostava je sadržavala sedamnaest komada novca, od kojih je četiri vjerojatno dao iskovati italski kralj Odoakar u ime cara Leona I. i Zenona, osam je iskovao ostrogotski kralj Teoderik u ime Zenona i Anastazija I., a jedan njegov unuk i nasljednik Atalarik u ime Justinijana I., dok dva zlatnika – Zenonov i Leona I. – potječu iz konstantinopolske kovnice. Ostava se tumači u kontekstu burnih vremena na samome početku istočnorimskoga rata protiv Ostrogota i borbi oko Salone 535. i 536. godine.⁶⁹ Otkrivena je u podu narteksa crkve, za koju se misli da je služila arijanskome bogoslužju. Prema toj povijesnoj rekonstrukciji novac je pohranjen nakon što su Ostrogoti morali napustiti Salonu, ali su i dalje ostali u blizini grada prije nego što su se do konca 536. godine trajno povukli iz Dalmacije. Ovo se tumačenje na prvi pogled sasvim dobro uklapa u poznate događaje onoga vremena. No, u isti mah potreban je i oprez da se ostave novca ne pripisuju odmah točno određenim vojno-političkim zbivanjima odnosno nekakvoj prijetnji jer su razlozi za pohranu novca mogli biti različiti.⁷⁰ U konkretnome slučaju u oči upada što

⁶⁷ Usp. Attila Kiss, “Heruler in Nordserbien”, u: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.-7. Oktober 1983*, ur. Bohuslav Chropovský i Peter Šalkovský (Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1984), 133-137; Mihailo Milinković, “O tzv. Ženskom germanskom grobu iz Ulpijane”, u: *Spomenica Jovana Kovačevića*, ur. Radovan Bunardžić, Jovan Kovačević i Živko Mikić (Beograd: Srpsko arheološko društvo; Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2003), 143-178; Вуядин Иванишевич, Михаил Казанский, “Герулы Юстиниана в Северном Илирикуме и их археологические следы”, *Stratum plus* 5 (2010): 147-157; Ivan Bugarski, Vujadin Ivanišević, “Migration period finds from Margum: a possible interpretation”, *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* 55 (2013): 467-483. Doduše, vidi staro upozorenje Danice Dimitrijević, “Periodizacija ranog srednjeg veka u jugoslovenskom Podunavlju”, u: *Materijali IV. VII kongres arheologa Jugoslavije, Herceg-Novi 1966*, ur. Nikola Tasić (Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1967), 232.

⁶⁸ Za nalaz vidi Šeparović, “Skupni nalaz novca”, 27-34.

⁶⁹ Šeparović, “Skupni nalaz novca”, 32.

⁷⁰ Usp. Florin Curta, Andrei Gândilă, “Hoards and Hoarding Patterns in the Early Byzantine Balkans”, *Dumbarton Oaks Papers* 65/66 (2013): 45-47.

se najmlađa kovanica datira iz 527. do 534. godine, a nema novca iz 535. ili 536. godine iako su u Dalmaciji pronađene monete ostrogotskoga kralja Teodahada. Osim toga, zatečen je samo jedan primjerak Atalarikova novca, što bi značilo da tvorac ostave nije stigao prikupiti više njegovih kovanica pa je vjerojatnije da je ona nastala na početku Atalarikove vladavine, a ne nakon nje. Dakle, postoji dovoljno ograda protiv datiranja ostave u ratne godine pa se u tome svjetlu zaista ne može ništa reći ni o tome tko bi je stvorio, osobito stoga što je pohranjena u crkvi za koju je tek pretpostavka da je bila namijenjena arijanskome kultu.

Među arheološkom građom posebnu pozornost zbog svoga karaktera izazivaju kacige tipa Baldenheim (Narona/Baldenheim) jer se vjeruje da su ih nosili pripadnici elite.⁷¹ Nekoliko je takvih kaciga otkriveno i u južnoj Panoniji i Dalmaciji, a posebno je zanimljivo etničko atribuiranje kacige iz Batajnice kod Zemuna.⁷² Spominje se da je otkrivena 1939. godine u grobu s drugim nalazima, ali su informacije oprečne. U inventarnoj knjizi Arheološkoga muzeja u Zagrebu kao mjesto nalaza stoji samo okolica Batajnice pa se ne zna ni točno nalazište. Napokon, pojavilo se i mišljenje da su možda u pitanju bila dva groba.⁷³ Moguće je stoga da su predmeti sakupljeni na različitim mjestima. Prema uobičajenoj interpretaciji neki predmeti upućuju na to da su pripadali Gepidu (mač, posuda sa žigosanim ukrasom), a drugi prije indiciraju da su bili u posjedu Ostrogota (sama kaciga koja ima obilježja sjevernoitalskih radionica – umbo). U navodnome su grobu pronađeni i ulomci konjskih žvala i karičastoga oklopa. Koliko je poznato i kako se tumači u arheološkoj i povijesnoj znanosti, Ostrogoti nisu u svoje grobove prilagali oružje.⁷⁴ S obzirom na to kaciga se pripisivala Gepidu koji bi je navodno

⁷¹ Ante Uglešić, "Spangenhelme vom Typ Narona/Baldenheim vom Boden der Römischen Provinz Dalmatien unter besonderer Berücksichtigung der Herkunft dieses Helmtyps", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 39 (2000): 62.

⁷² Zdenko Vinski, "Ein Spangenhelmfund aus dem östlichen Syrmien", *Germania* 32.3 (1954): 176-182; Zdenko Vinski, *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu* (Ljubljana: Narodni muzej, 1957), 3-27; Dezső Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.)* (Budapest: Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1961), 238-239; Dimitrijević, Kovačević, Vinski, *Seoba naroda*, 73-75, br. 72; Katica Simoni, "Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 10-11 (1977 – 1978): 219; Željko Tomičić, "Der Untergang der Antike und deren Nachlebensformen in Südpannonien (Nordkroatien)", u: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese* I, ur. Rajko Bratož (Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2000), 271. O interpretaciji naglašeno kršćanske likovne simbolike primjeraka iz Narone i Salone vidi: Magdalena Dragičević, "Simbolika likovnih aplikacija na kacigama tipa Narona/Baldenheim iz Narone i Salone", *Starohrvatska prosvjeta* 32 (2005): 7-18.

⁷³ Usp. Vinski, "Ein Spangenhelmfund", 176; Vinski, *Arheološki spomenici*, 3.

⁷⁴ Joachim Werner, "Die archäologischen Zeugnisse der Goten in Südrussland, Ungarn, Italien und Spanien (riassunto)", u: *I Goti in occidente: problemi. Atti (dal 29 marzo al 5 aprile 1955)* (Spoleto: Fondazione CISAM, 1956), 128; Volker Bierbrauer, "Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert. Versuch einer Bilanz", *Frühmittelalterlichen Studien* 28 (1994): 144; uz Thomas S. Burns, *A History of the Ostrogoths* (Bloomington: Indiana University Press, 1984), 113; Herwig Wolfram, *Die Goten: von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie* (München: C. H. Beck, 2009²), 120.

stekao kao ratni plijen i ta je interpretacija prisutna u literaturi.⁷⁵ Razmatra li se kaciga kao simbol vlasti i društvenoga položaja, mogla je također biti u posjedu herulskoga vođe koji ju je primio na dar, a poznato je iz pisanih izvora da je ostrogotski kralj Teoderik nastojao održavati dobre odnose s Herulima i da su se oni na koncu dozvolom istočnorimskih vlasti naselili u istočnome dijelu južne Panonije.⁷⁶ Štoviše, takve su kacige mogli nositi i Istočni Rimljani, a možda su bile izrađivane i u Istočnome Rimskom Carstvu.⁷⁷ Stoga nije isključeno da je kaciga iz batajničke okolice bila u posjedu Istočnoga Rimljana, osobito ima li se na umu da je arheološki kontekst nalaza nejasan. S druge strane, za kacige tipa Baldenheim pronađene u Dalmaciji (jedan primjerak iz Salone i dva iz Narone) objašnjava se da su pripadale Ostrogotima, ali da su tijekom ostrogotsko-istočnorimskoga rata završile u posjedu bizantskih vojnika i bile korištene do konca 6. stoljeća.⁷⁸ Posljednja se tvrdnja oslanja na okolnost što su, pored salonitanske kacige, pronađeni novac Justinijana I., ranobizantska srebrna dvodijelna kopča mediteranskoga tipa i srebrni jezičac, od čega su potonja dva predmeta uvjetno datirana oko 600. godine, dok je na kacigi bilo urezano ime Licinije.⁷⁹ Naknadno su takve vrste kopči predatirane u drugu polovicu 6. stoljeća i u postjustinijansko doba s produljenjem do 7. stoljeća.⁸⁰ Uzevši ovo u obzir, pretpostavka da je kaciga

⁷⁵ Vinski, "Ein Spangenhelmsfund", 182; Vinski, *Arheološki spomenici*, 26-27. U potonjemu prilogu Vinski spominje mogućnost da je kaciga bila ostrogotski dar istaknutome gepidskom vođi. Kasnije je iznio hipotezu da je potjecala iz Sirmija i završila u posjedu gepidskoga odličnika ili ratnika kneževskoga položaja (Vinski, "Šljem epohe seobe naroda nađen u Sinju", *Starohrvatska prosvjeta* 12 (1982): 23 uz: Zdenko Vinski, "Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens", u: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini. Saopštenja sa naučnog skupa 13.-16. decembra 1976.*, ur. Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević i Zdenko Vinski (Novi Sad: Matica srpska, 1978), 42).

⁷⁶ Usp. Roland Steinacher, "The Herules: Fragments of A History", u: *Neglected Barbarians*, ur. Florin Curta (Turnhout: Brepols, 2010), 345-351. Vrijedi napomenuti da Prokopije (*BP* 2.25.27) ističe kako herulski ratnici ne koriste u boju ni kacigu ni karičasti oklop niti bilo kakvu drugu vrstu oklopa nego samo štit, ali jedva da treba sumnjati kako su pripadnici herulske elite imali punu bojnu spremu koja je služila kao oznaka njihova istaknutog položaja. O tomu svjedoči Kasiodor (*Različite poslanice* 4.2), koji piše da je kralj Teoderik, nakon sklapanja saveza, poslao herulskome kralju konje, štitove i drugu ratnu opremu te, iako je njegovo svjedočanstvo kasno, Pavao Đakon (*Povijest Langobarda* 1.20), koji bilježi da je langobardski kralj Taton, poslije pobjede nad Herulima, oduzeo herulskome kralju Rodulfu njegovu kacigu i zastavu (Steinacher, "The Herules", 345, 348-349, 352-353, 359).

⁷⁷ O tome da su ih možda nosili istočnorimski konjanici vidi I. P. Stephenson, *Roman Cavalry Equipment* (Stroud-Charleston, SC: Tempus Publishing, 2003), 31. Za istočnorimsko podrijetlo kaciga tipa Baldenheim usporedi: Vinski, "Šljem epohe seobe naroda", 19-27; Vinski, "Dodatna zapažanja o šljemovima tipa Narona/Baldenheim", *Starohrvatska prosvjeta* 14 (1984): 89-90.

⁷⁸ Uglešić, "Spangenhelme", 65, 67.

⁷⁹ Usp. Vinski, "Dodatna zapažanja", 88; uz Ante Piteša, *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkome muzeju u Splitu / Catalogue of finds from the Migration Period, Middle Ages and Early Modern Period in the Archaeological Museum in Split* (Split: Arheološki muzej – Split, 2009), 17, br. 12.

⁸⁰ Vinski, "Razmatranja o iskopavanjima u Kninu", 26-27; uz Maja Petrinc, "Metal Objects of Byzantine Origin in Medieval Graves from Croatia", u: *Toward Rewriting? New Approaches to Byzantine Archaeology and Art*, ur. Piotr Ł. Grotowski i Sławomir Skrzyński (Warsaw: The Polish Society of Oriental Art, Cardinal Stefan Wyszyński University, Jagiellonian University, The Pontifical University of John Paul II in Cracow, 2010), 199.

korištena do konca 6. stoljeća postaje manje izglednom. Nadalje, samo je kaciga iz Salone otkrivena uz druge predmete koji omogućavaju precizniju dataciju, dok su dvije naronske slučajni nalazi iz ruševina gradskih zidina pa je razmišljanje o tome komu su mogle pripadati tek nedokaziva pretpostavka.⁸¹

Istovjetne nedoumice tiču se dvosječnih dugih mačeva tipa spata, koji bi mogli ukazivati na profesionalni status jer rimskim civilima nije bilo dopušteno nošenje oružja. To ograničenje nastavilo se i u ostrogotskoj državi, a ostrogotske vlasti možda su bile zainteresiranije da se održava ova zakonska zabrana kao profesionalna i društvena razdjelnica.⁸² No, zakoni ne održavaju uvijek stvarno stanje, a Kasiodorove *Različite poslanice* (3.23; 3.24) pokazuju da su i barbari i Rimljani jednako razrješavali sporove oružanim dvobojima izvan sudnice, što znači da su imali oružje.⁸³ Štoviše, čak i ako je definicija Rimljanina iz ostrogotske perspektive značila civila, to ne isključuje da nije bilo Rimljana koji su svojim ostrogotskim vlastodržcima služili kao vojnici, a isto vrijedi i za pripadnike bilo koje druge etničko-identitetske skupine pod ostrogotskom vlašću.⁸⁴ Spate se općenito opredjeljuju “germanskim” narodima, a na prostoru između Drave i Jadrana otkrivene su ponajprije u današnjemu Srijemu, uz tri slučajna nalaza iz Dalmacije – jednoga iz Salone koji je pronađen uz koplje, drugoga s nalazišta Knin-Greblje i trećega s nepoznatog lokaliteta.⁸⁵ Budući da je polazišna pretpostavka kako grobovi Ostrogota ne sadržavaju oružje, spomenuite se spate atribuiraju drugim “germanskim” skupinama, a za područje Srijema to bi se prvenstveno odnosilo na Gepide. Čak je jednaka logika primijenjena na grebljansku spatu, koja je također opredijeljena Gepidima iako je pronađena kao slučajni nalaz izvan jasnoga arheološkog konteksta.⁸⁶ Takve su i sve srijemske spate pa je moguće da uopće nisu potjecale iz grobova nego su svjedočanstvo oružanih sukoba. Ovo znači da su mogle biti i u posjedu Ostrogota, a ne isključivo Gepida te u nekim slučajevima možda i Herula

⁸¹ Usp. Vinski, “Šljem epohe seobe naroda”, 23.

⁸² Amory, *People and identity*, 53-54.

⁸³ Napomena potječe od Guya Halsalla, “The origins of the *Reihengräberzivilisation*: forty years on”, u: *Fifth-century Gaul: a crisis of identity?*, ur. John Drinkwater i Hugh Elton (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 200. Za Kasiodorovo svjedočanstvo usp. Gračanin, “Late Antique Dalmatia and Pannonia”, 52-54.

⁸⁴ Za primjer Rimljana u ostrogotskoj vojnoj službi usporedi: Amory, *People and identity*, 369-371 (s. v. *Cyprianus*), 401 (s. v. *Opilio*). Treba istaknuti i da natpis sa sarkofaga otkrivenoga u Manastirinama u Solinu čuva ime “salonitanskoga vojnika” (*miles Salonitanus*) Saturnina (Jean-Pierre Cailler et al., *Salona IV. Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles*, Rome & Split: École française de Rome; Musée archéologique de Split, 2010, 587-589 (n. 282)).

⁸⁵ Gračanin and Škrkulja, “The Ostrogoths”, 190 (br. 5c), 191 (br. 7b), 192 (br. 10b), 193 (br. 16d); Dimitrijević, Kovačević, Vinski, *Seoba naroda*, p. 80, no. 77; Piteša, *Katalog nalaza* 19 (br. 16-17); Simoni, “Knin-Greblje”, 108 (br. 1); Vinski, “Razmatranja o iskopavanjima”, 7.

⁸⁶ Ante Uglešić, “O etničkoj pripadnosti groba 2 s položaja Njive - Podstrana u Naroni”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 38 (1999): 96-97. Vinski, “Razmatranja o iskopavanjima”, 7, 32 spatu je doveo u vezu s preditalskim, to jest panonskim Langobardima jer Gepidi nisu boravili u dalmatinskim krajevima. Inače, oba autora uzimaju da spata potječe iz uništenoga groba.

ili Langobarda. Napokon, možda se njima služilo i romansko stanovništvo bez obzira na to jesu li u pitanju bili profesionalni vojnici ili nisu.

Možda jedan od najzornijih primjera kako kulturno-historijska paradigma, a da pritom nije jasno određen arheološki odnosno reprezentativno-simbolički kontekst, utječe na etničko atribuiranje nalaza jesu ukrasni predmeti otkriveni na lokalitetima u Dalmaciji (Knin-Greblje, Njive-Podstrana u Naroni, Podumci kod Unešića i Danilo kod Šibenika). Isključivo na temelju tipološke analize za par lučnih fibula iz jednoga groba na položaju Njive-Podstrana zaključeno je da upućuju na nazočnost Gepida u Dalmaciji.⁸⁷ Gepidima su opredijeljene i orlovska kopča iz grebljanskoga groba te diskoidna rotirajuća fibula s položaja Podumci-Maretića umac i diskoidna rotirajuća aplika s položaja Danilo-Gradina – obje slučajni nalazi izvan arheološkoga konteksta.⁸⁸ Pritom je dodatni problem i što lučne fibule kao i diskoidna rotirajuća fibula i aplika nemaju izravnih, jasnih analogija, dok je orlovska kopča kakvoćom ukrasa najskromnija među poznatim sličnim orlovskim kopčama koje se pripisuju Gepidima pa je već i time iznesena atribucija u svim primjerima više ili manje sporna. Drugim riječima, ovi su predmeti mogli biti i u uporabi među romanskim stanovništvom izloženome utjecaju barbarskih skupina te bi se u skladu s time njihova pojava mogla protumačiti kao prijenos modnoga ukusa ili označivača društvenoga odnosno rodnoga statusa. U slučaju grebljanskoga groblja to je utoliko vjerojatnije što ni osteološki ostaci prema specifičnim obilježjima ne upućuju na moguću prisutnost neromanskoga stanovništva jer, iako se nije mogla provesti antropološka analiza, ni na jednome se kosturu nije uočila pojava takozvane umjetne deformacije lubanje,⁸⁹ dok u njivanskim grobovima nije niti bilo osteoloških ostataka. Situacija je nešto drugačija s rakovčanskom nekropolom na kojoj su utvrđena četiri groba (tri muška i jedan ženski) s umjetno deformiranim lubanjama, pri čemu se ističe zapažanje da po kranijjskome indeksu nije bilo razlike s lubanjama bez deformacije iako su deformirane lubanje bile nešto veće od ostalih, s ukupnim zaključkom da je riječ o mediteranskome fenotipu odnosno o pripadnosti germanskoj populaciji.⁹⁰ Treba istaknuti i da su se grobovi u kojima su pronađene umjetno deformirane lubanje nalazili na rubu nekropole, dok starost pokojnika nije prelazila trideset

⁸⁷ Uglešić, "O etničkoj pripadnosti groba 2", 93-100. Naprotiv, spomenute fibule Buljević, "Njive-Podstrana", 240-244, općenito određuje kao "germansko" kulturno dobro, uz napomenu da su srednjoeuropskoga podrijetla odnosno da su potjecale iz franačkih radionica (243).

⁸⁸ Orlovska kopča: Uglešić, "O etničkoj pripadnosti groba 2", 97; Vinski, "Razmatranja o iskopavanjima", 25 (import s gepidskog područja, možda u ostrogotskoj uporabi). Vidi i Uglešić, "Tipološko-stilska analiza", 219-220 (nositelji Ostrogoti). Diskoidna rotirajuća fibula i aplika: Uglešić, "Najnoviji germanski nalazi seobe naroda iz sjeverne Dalmacije", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007): 273-276.

⁸⁹ Vinski, "Razmatranja o iskopavanjima", 7.

⁹⁰ Pilarić, "Antropološka istraživanja", 180, 186-187, 188, 191; uz Miletić, "Ranosrednjovjekovna nekropola u Rakovčanima", 157.

godina.⁹¹ Umjetno deformirane lubanje tuđe su rimskoj praksi, no nije isključeno da je običaj moglo prihvatiti i romansko stanovništvo, osobito u krajevima koji su bili osobito izloženi barbarskome utjecaju, i to tijekom duljega vremena, u što svakako spada područje južne Panonije koje je još od tridesetih godina 5. stoljeća bilo pod više ili manje izravnom vlašću raznih barbarskih skupina.⁹² Običaj je mogao imati prvenstveno statusnu funkciju i možda ga treba sagledavati neovisno o etničkome kontekstu. Nekoliko umjetno deformiranih lubanja potječe i iz nekropole u Kormadinu kraj Jakova u Srijemu, a jedna iz mitrovičke nekropole s lokaliteta 1a, koje se atribuiraju Gepidima pa se smatra da to dodatno potkrepljuje etničko određenje groblja.⁹³

Uzevši sve u obzir, arheološka ostavština iz južne Panonije i Dalmacije može se u rijetkim slučajevima sa stanovitom sigurnošću pripisati određenome etničkom identitetu. Međutim, ona svjedoči o prodoru i prisutnosti neromanskih utjecaja i praksi koji se mogu, ali i ne moraju, nužno tumačiti u etničkome kontekstu, odnosno to je moguće samo kada su dobro poznati i utvrđeni svi neophodni interpretativni elementi. Načelna pretpostavka koja se podrazumijeva u arheološkoj znanosti da je u južnoj Panoniji i Dalmaciji bilo različitih etničko-identitetskih skupina i da je njihova nazočnost ostavila traga u arheološkoj građi zadržava valjanost, ali bez daljnega treba izbjegavati ustaljeni postupak da se zaključci izvode samo na temelju tipoloških obilježja arheoloških nalaza.

Zaključne napomene

Premda bi se to možda moglo na prvi pogled činiti, pisana vrela nemaju samorazumljivu prednost u posredovanju etničkoga identiteta, no ne smiju se niti zanemariti u korist arheološke analize. Rješenje leži upravo u sinergiji svih raspoloživih izvora, pisanih i arheoloških. Istraživač mora biti svjestan ograničenja koja mu nameću obje vrste vrela, posebno kada je riječ o prostoru između Drave i Jadrana. Unatoč svojoj nesumnjivoj vrijednosti povijesni narativ koji se zasniva na postojećim pisanim izvorima, bez izgleda da će se naći novi, pruža samo jedan dio odgovora, čak i uz metodološki inoviranu analizu. Ključ je stoga u arheologiji, u novim sustavnim i metodološki vođenim istraživanjima koja će osigurati mnogo širu predmetnu osnovicu te omogućiti sigurnije i utemeljenije spoznaje kako bi se što pouzdanije odredio kontekst nužan za što točniju interpretaciju.

⁹¹ Marijan Slabe, "Künstlich deformierte Schädel der Völkerwanderungszeit in Jugoslawien im Lichte ihrer Aussagekraft", u: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini. Saopštenja sa naučnog skupa 13.-16. decembra 1976. / Probleme der Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Mitteilungen des Symposiums 13.-16. Dezember 1976*, ur. Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević i Zdenko Vinski (Novi Sad: Matica srpska, 1978), 70, 72.

⁹² Usp. Gračanin, *Južna Panonija*, 69-117.

⁹³ Usp. Pilarić, "Antropološka istraživanja", 188; Pejović, Lučić, "Nekropola iz perioda seobe naroda", 394, 407 (grob 76).

Arheološka građa ne smije se svesti samo na društvenu, kulturnu ili vjersku identitetsku funkciju jer ima i dokaznu snagu u vezi s etnicitetom, ali potrebno je usvojiti nijansirani pristup lišen bilo kakvoga poopćavanja i automatizma.

Zasada se može reći da se etničko-identitetske skupine, koje pisana vrela spominju u južnoj Panoniji i Dalmaciji, u najvećemu broju slučajeva točno ne mogu identificirati i u arheološkome materijalu, kao što se obično čini i na osnovi čega se ponekad donose preširoke interpretacije i grade dalekosežne povijesne rekonstrukcije. Interpretirani pisani izvori ukazuju na to da su u prvoj polovici 6. stoljeća u južnoj Panoniji i Dalmaciji živjele mjesne romanske skupine koje su jednim dijelom vanjski promatrači identificirali na pokrajinskoj razini (Panonci), prema urbanome entitetu uzdignutome na regionalnu ravan (Siscijci) ili kulturno-političkome ključu (Rimljani). Osim njih navodi se i više barbarskih etničko-identitetskih skupina, od kojih su prema dostupnim podacima najvažniji (Ostro) Goti, Gepidi, Langobardi, Svevi i Heruli. U isti mah pisani izvori – takvi kakvi jesu – od manje su koristi za precizniji smještaj skupina, njihovu brojnost, materijalni sadržaj njihova identiteta, organizaciju i kvalitetu života, sociokulturna obilježja njihovih zajednica i međuetničke odnose. Podlogu za odgovore na ta i srodna pitanja eventualno mogu ponuditi tek buduća arheološka istraživanja.

Izvori

Cassiodori Senatoris chronica ad a. DXIX, izd. Theodor Mommsen (Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi 11, Chronica minora 2). Berlin: Weidmann, 1894, 109-161 (pretisak 1981).

Cassiodori Senatoris Variarum. izd. Theodorus Mommsen (Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi 12). Berlin: Weidmann, 1894, 1-385 (pretisak 1981).

Cassiodori Variarum libri XII. U: *Magni Aurelii Cassiodori Senatoris Opera* I, izd. Åke J. Fridh (Corpus Christianorum. Series Latina 96). Turnhout: Brepols, 1973, 1-499.

Ennodii Panegyricus dictus clementissimo regi Theoderico. U: Christian Rohr. *Der Theoderic-Panegyricus des Ennodius*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1995.

Magno Felice Ennodio. *Panegirico del clementissimo re Teoderico (opusculi 1)*, izd. Simona Rota. Roma: Herder, 2002.

Ioannis Lydi De magistratibus populi Romani. U: Ioannes Lydus, *On powers or the magistracies of the Roman state*, izd. i prev. Anastasius C. Bandy. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1983.

Jean le Lydien, *Des magistratures de l'état romain* I-II, izd. i prev. Michel Dubuisson, Jacques Schamp. Pariz: Les Belles Lettres, 2006.

Iordanis Romana et Getica, izd. Theodor Mommsen (Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi 5.1). Berlin: Weidmann 1882 (pretisak 1982).

Marcellini comiti Chronicon, izd. Th. Mommsen (Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 11, Chronica minora 2), Berlin: Weidmann, 1894, 60-104 (pretisak 1981).

Prejasni muž komes Marcelin, Kronika, uvodna studija i povijesni komentar Hrvoje Gračanin, priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić (Biblioteka Latina et Graeca 36). Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2006, 73-151.

Menandri Protectoris Historia. U: *The History of Menander the Guardsman*, uvod, ogleđ, tekst, prijevod i historiografske bilješke Roger C. Blockley. Liverpool: Francis Cairns, 1985.

Pauli Historia Langobardorum, izd. Georg Waitz (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX.). Hannover: Hahn, 1878, 12-187 (pretisak 1978).

Pauli Historia Romana. U: *Eutropi Breviarium ab urbe condita eum versionibus Graecis et Pauli Landolfique additamentis*, izd. Hans Droysen (Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 2 = Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 49). Berlin: Weidmann, 1879, 4-182 (pretisak 1978).

Procopius, Bellum Gothicum (BG). U: Procopius Caesariensis, *Opera omnia* II (*De bellis libri V-VIII: Bellum Gothicum*), izd. Jacob Haury, ispr. Gerhard Wirth (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Leipzig: B. G. Teubner, 1963, 305-552.

Procopius, Bellum Persicum (BP). U: Procopius Caesariensis, *Opera omnia* I (*De bellis libri I-IV: Bellum Persicum; Belum Vandalicum*), izd. Jacob Haury, ispr. Gerhard Wirth (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Leipzig: B. G. Teubner, 1962, 1-304.

Procopius, Bellum Vandalicum (BV). U: Procopius Caesariensis, *Opera omnia* I (*De bellis libri I-IV: Bellum Persicum; Belum Vandalicum*), izd. Jacob Haury, ispr. Gerhard Wirth (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Leipzig: B. G. Teubner, 1962, 305-552.

Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica, izd. Moritz Eduard Pinder, Gustav Parthey. Berlin: In aedibus Friderici Nicolai, 1860, 1-445; *Itinera-ria Romana II: Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, izd. Joseph Schnetz. Leipzig: In aedibus B. G. Teubneri, 1940. (pretisak 1990), 1-110.

Versus Martini Dumiensis episcopi in basilica, izd. Rudolf Peiper (Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 6.2). Berlin: Weidmann, 1883, 194-195 (pretisak 1961); *Martini episcopi Bracarensis opera omnia*, izd. Claude W. Barlow (Papers and Monographs of the American Academy in Rome 12). New Haven: Yale University Press, 1950, 282.

Literatura

Amory, Patrick. *People and identity in Ostrogothic Italy, 489-554*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Baldwin, Barry. "Menander Protector". *Dumbarton Oaks Press* 31 (1978): 99-125.

Bálint, Csanád. "A contribution to research on ethnicity: a view from and on the east". U: *Archaeology of Identity - Archäologie der Identität*, ur. Walter Pohl i Matthias Mehofer (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 406, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17), 145-182. Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

Belošević, Janko. "Ranosrednjovjekovna nekropola na 'Razbojinama' u selu Kašiću kraj Zadra". *Diadora* 4 (1968): 221-245.

Bierbrauer, Volker. "Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert. Versuch einer Bilanz". *Frühmittelalterlichen Studien* 28 (1994): 51-171.

Bierbrauer, Volker. "Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie". U: *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*, ur. Walter Pohl (Österreichische Akademie der Wissenschaften,

Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 322, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8), 74-84. Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004.

Bintliff, John. "The death of archaeological theory?". U: *The Death of Archaeological Theory*, ur. John Bintliff i Mark Pearce, 7-22. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Blockley, Roger C. "Introduction". U: *The History of Menander the Guardsman*, uvodni ogleđ, tekst, prijevod i historiografske bilješke Roger C. Blockley (ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 17), 1-30. Liverpool: Francis Cairns, 1985.

Brather, Stephan. "Ethnic Identities as Constructions of Archaeology: The Case of the Alamanni". U: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ur. Andrew Gillet (Studies in the Early Middle Ages 4), 149-175. Turnhout: Brepols, 2002.

Brather, Stephan. *Ethnische Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2004.

Brather, Stephan. "Bestattungen und Identitäten – Gruppierungen innerhalb frühmittelalterlichen Gesellschaften". U: *Archaeology of Identity - Archäologie der Identität*, ur. Walter Pohl i Mathias Mehofer (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 406, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17), 25-49. Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

Bratož, Rajko. "Martin Tourski in njegovi stiki s Panonijo". *Zgodovinski časopis* 60 (2006): 259-281.

Bugarski, Ivan; **Ivanišević**, Vujadin. "Migration period finds from Margum: a possible interpretation". *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* 55 (2013): 467-483.

Buljević, Zrinka. "Njive-Podstrana: groblje iz vremena seobe naroda u Naroni". *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 90-91 (1997-1998): 201-293.

Burns, Thomas S. *A History of the Ostrogoths*. Bloomington: Indiana University Press, 1984. (pretisak 1991).

Cailler, Jean-Pierre i dr. *Salona IV. Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles*. Rim; Split: École française de Rome; Musée archéologique de Split, 2010.

Cameron, Averil. *Procopius and the Sixth Century*. London; New York: Routledge, 1996.

Cesa, Maria. "Etnografia e geografia nella visione storica di Procopio di Cesarea". *Studi Classici e Orientali* 32 (1982): 189-215.

- Christensen**, Arne Soby. *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2002.
- Collins**, Roger. *Early medieval Europe 300-1000*. Basingstoke; London: Macmillan, 1991.
- Csallány**, Dezső. *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.)* (Archaeologia Hungarica. Series Nova 38). Budapest: Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1961.
- Cornford**, Benjamin. "Paul the Deacon's understanding of identity, his attitude to barbarians, and his 'strategies of distinction'". U: *Texts and Identities in the Early Middle Ages*, ur. Richard Corradini, Rob Meens, Christina Pössel i Philip Shaw (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 344, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 12), 47-60. Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006.
- Curta**, Florin. "Slavs in Fredegar and Paul the Deacon: medieval *gens* or 'scourge of God'?" *Early Medieval Europe* 6 (1997): 141-167.
- Curta**, Florin. *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Curta**, Florin. "Some remarks on ethnicity in medieval archaeology". *Early Medieval Europe* 15 (2007): 159-185.
- Curta**, Florin. "Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě)". *Archeologické rozhledy* 60 (2008): 643-694.
- Curta**, Florin. "Medieval Archaeology and Ethnicity: Where are We?". *History Compass* 9/7 (2011): 537-548.
- Curta**, Florin; **Gândilă**, Andrei. "Hoards and Hoarding Patterns in the Early Byzantine Balkans". *Dumbarton Oaks Papers* 65/66 (2013): 45-111.
- Demo**, Željko. *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina* (Situla 31). Ljubljana: Narodni muzej, 1994.
- Demo**, Željko. "Istočnogotski novci Dalmacije". U: *Hrvati i Goti*, ur. Robert Tafra, 169-179. Split: Iberia, 1996.
- Demo**, Željko. "INVICTISSIMVS AVTOR - an unusual series of Baduila (Totila): a new example from Croatia". U: *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th Century. Proceedings from the conference organised by Polish Academy of Arts and Sciences and Institute of Archaeology University of Reszów under the patronage of Union Académique Internationale. (Programme No. 57 Moravia Magna)*. Krákov, 23-26 IV 2007, ur. Marcin Wołoszyn (Moravia Magna. Seria Polona 39), 37-46. Krákov: Polish Academy of Arts and Sciences, Institute of Archaeology University of Rzeszów, 2009.
- Dimitrijević**, Danica. "Gepidska nekropola 'Kormadin' kod Jakova". *Rad vojvođanskih muzeja* 9 (1960): 5-50.

Dimitrijević, Danica. "Periodizacija ranog srednjeg veka u jugoslovenskom Podunavlju". U: *Materijali IV. VII kongres arheologa Jugoslavije, Herceg-Novi 1966*, ur. Nikola Tasić, 229-236. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1967.

Dimitrijević, Danica; **Kovačević**, Jovan; **Vinski**, Zdenko. *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*. Zemun: Narodni muzej, 1962.

Dragičević, Magdalena. "Simbolika likovnih aplikacija na kacigama tipa Narona/Baldenheim iz Narone i Salone". *Starohrvatska prosvjeta* 32 (2005): 7-18.

Dzino, Danijel. *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, vol. 12). Leiden; Boston: Brill, 2010.

Geary, Patrick J. "Ethnic identity as a situational construct in the early middle ages". *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 113 (1983): 15-26.

Gillett, Andrew. "Jordanes and Ablabius". U: *Studies in Latin Literature and Roman History X*, ur. Carl Deroux (Collection Latomus 254), 479-500. Bruxelles: Latomus, 2000.

Gillet, Andrew. "Was Ethnicity Politicized in the Earliest Medieval Kingdoms". U: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ur. Andrew Gillet (Studies in the Early Middle Ages 4), 85-121. Turnhout: Brepols, 2002.

Gillett, Andrew. "The Mirror of Jordanes: Concepts of the Barbarian, Then and Now". U: *A Companion to Late Antiquity*, ur. Philip Rousseau, 392-408. Chichester; Malden; Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.

Goffart, Walter. "Jordanes's 'Getica' and the Disputed Authenticity of Gothic Origins from Scandinavia". *Speculum* 80 (2005): 379-398.

Goffart, Walter. *Barbarian Tides. The Migration Age and the Later Roman Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.

Gračanin, Hrvoje. "Povijest Langobarda Pavla Đakona i ranosrednjovjekovno povjesništvo". U: *Paulus Diaconus, Historia Langobardorum - Pavao Đakon, Povijest Langobarda*, preveli Robert Šćerbe i Hrvoje Šugar; komentar i studije Tomislav Galović, Ivo Goldstein i Hrvoje Gračanin (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2010).

Gračanin, Hrvoje. "Late Antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodorus' *Variae*". *Povijesni prilozi* 49 (2015): 9-83.

Gračanin, Hrvoje; **Škrkulja**, Jana. "The Ostrogoths in Late Antique Southern Pannonia". *Acta Archaeologica Carpathica* 49 (2014): 165-205.

Hakenbeck, Susanne. "Roman or barbarian? Shifting identities in early medieval cemeteries in Bavaria". *Post-Classical Archaeologies* 1 (2011): 37-66.

Halsall, Guy. "The origins of the *Reihengräberzivilisation*: forty years on". U: *Fifth-century Gaul: a crisis of identity?*, ur. John Drinkwater i Hugh Elton, 196-207.

Cambridge: Cambridge University Press, 2002. (= *Isti, Cemeteries and Society in Merovingian Gaul. Selected Studies in History and Archaeology, 1992-2000* (Brill's Series on the Middle Ages 18), Leiden; Boston: Brill, 2010, 93-106).

Halsall, Guy. "The Barbarian Invasions". U: *The New Cambridge Medieval History*, sv. I: c. 500-c. 700, ur. Paul Fouracre, 35-55. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Halsall, Guy. *Barbarian Migrations and the Roman West, 376-568*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Hodder, Ian. *Theory and Practice in Archeology*. London; New York: Routledge, 1995.

Иванишевич, Вуядин; **Казанский**, Михаил. "Терулы Юстиниана в Северном Иллирикуме и их археологические следы". *Stratum plus* 5 (2010): 147-157.

Jeremić, Miroslav. "The Relationship Between the Urban Physical Structures of Medieval Mitrovica and Roman Sirmium". *Hortus Artium Medievalium* 12 (2006): 137-161.

Jones, Siân. *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London; New York: Routledge, 1997.

Jones, Siân. "Historical categories and the praxis of identity: the interpretation of ethnicity in historical archaeology". U: *Historical Archaeology: Back from the Edge*, ur. Pedro Paulo A. Funari, Martin Hall i Siân Jones, 219-232. London; New York: Routledge, 1999.

Jones, Sian; **Graves-Brown**, Paul. "Introduction: archaeology and cultural identity in Europe". U: *Cultural Identity and Archaeology. The construction of European communities*, ur. Paul Graves-Brown, Siân Jones i Clive Gamble, 1-24. London; New York: Routledge, 1996.

Kaldellis, Anthony. *Ethnography after Antiquity. Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

Lucy, Sam. "Ethnic and cultural identities". U: *The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity and Religion*, ur. Margarita Díaz-Andreu, Sam Lucy, Staša Babić i David N. Edwards, 86-109. London; New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2005.

Marcone, Arnaldo. "Komentari uz XII. 7 i XII.28". U: *Flavio Magno Aurelio Cassiodoro Senatore, Varie V: libri XI-XII*, ur. Andrea Giardiana, Giovanni Alberto Cecconi i Ignazio Tantillo. Rim: "L'Erma" di Bretschneider, 2015.

Margetić, Lujko. "Jeronimov *Oppidum Stridonis*". *Croatica Christiana Periodica* XXVI (2002), br. 50: 1-9.

Mathisen, Ralph W. "Catalogues of Barbarians in Late Antiquity". U: *Romans, Barbarians, and the Transformation of the Roman World. Cultural Interaction and*

the Creation of Identity in Late Antiquity, ur. Ralph M. Mathisen i Danuta Shanzer, 17-32. Farnham; Burlington: Ashgate, 2011.

Merrills, Andrew H. *History and Geography in Late Antiquity* (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought 64). Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Mikić, Živko. "Rezultati antropoloških ispitivanja ranosrednjovjekovne nekropole u Koritima kod Duvna". *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 33 (1978): 205-222.

Miladinović, Nataša. "Fizičko-antropološka analiza osteološkog materijala iz germanskih grobova sa lokaliteta 85 u Sremskoj Mitrovici". *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 22 (2006): 409-434.

Miletić, Nada. "Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca". *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 11 (1956): 9-37.

Miletić, Nada. "Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca (Rezultati naknadnih iskopavanja)". *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 15-16 (1960 – 1961): 249-257.

Miletić, Nada. "Ranosrednjovjekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora". *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 25 (1970): 119-177.

Miletić, Nada. "Ranosrednjovjekovna nekropola u Koritima kod Duvna". *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 33 (1978): 141-204.

Miletić, Nada. "Reflets des grandes invasions en Bosnie-Herzégovine". U: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini. Saopštenja sa naučnog skupa 13.-16. decembra 1976. / Probleme der Völkerwanderungszeit im karpatenbecken. Mitteilungen des Symposiums 13.-16. Dezember 1976*, ur. Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević i Zdenko Vinski, 97-107. Novi Sad: Matica srpska, 1978.

Milinković, Mihailo. "O tzv. Ženskom germanskom grobu iz Ulpijane". U: *Spoimenica Jovana Kovačevića*, ur. Radovan Bunardžić, Jovan Kovačević i Živko Mikić, 143-178. Beograd: Srpsko arheološko društvo; Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2003.

Milošević, Petar. *Topografija Sirmijuma* (Arheološka građa Srbije I/3. Građa za arheološku kartu Vojvodine). Novi Sad: SANU, ogranak u Novom Sadu, 1994.

Pejović, Zorka I.; **Lučić**, Biljana R. "Nekropola iz perioda seobe naroda sa lokaliteta 1a Sirmijuma". *Zbornik Narodnog muzeja - Arheologija* 20-21 (2011): 389-413.

Périn, Patrick; **Kazanski**, Michel. "Identity and Ethnicity during the Era of Migrations and Barbarian Kingdoms in the Light of Archeology in Gaul". U: *Romans, Barbarians, and the Transformation of the Roman World. Cultural Interac-*

tion and the Creation of Identity in Late Antiquity, ur. Ralph M. Mathisen i Danuta Shanzer, 299-329. Farnham; Burlington: Ashgate, 2011.

Periša, Darko. "Rimski Delminij kao sjedište starokršćanske biskupije". *Arheološki radovi i rasprave* 16 (2009): 225-246.

Petrinec, Maja. "Metal Objects of Byzantine Origin in Medieval Graves from Croatia". U: *Toward Rewriting? New Approaches to Byzantine Archaeology and Art*, ur. Piotr Ł. Grotowski, Sławomir Skrzyniarz (Studia Byzantina), 197-211. Warsaw: The Polish Society of Oriental Art, Cardinal Stefan Wyszyński University, Jagiellonian University, The Pontifical University of John Paul II in Cracow, 2010.

Pilarić, Georgina. "Antropološka istraživanja artificijelno deformiranih lubanja iz ranosrednjovjekovne nekropole u Rakovčanima kod Prijedora". *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - arheologija* NS 25 (1970): 179-197.

Piteša, Ante. *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkome muzeju u Splitu / Catalogue of finds from the Migration Period, Middle Ages and Early Modern Period in the Archaeological Museum in Split* (Katalozi i monografije / Catalogues and monographs 2). Split: Arheološki muzej – Split, 2009.

Pohl, Walter. "Telling the difference: signs of ethnic identity". U: *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300-800*, ur. Walter Pohl i Helmut Remitz (The Transformation of the Roman World 2), 17-69. Leiden; Boston; Köln: Brill, 1998.

Pohl, Walter. "Ethnicity, Theory, and Tradition: A Response". U: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, ur. Andrew Gillet (Studies in the Early Middle Ages 4), 221-239. Turnhout: Brepols, 2002.

Pohl, Walter. "Telling the difference: signs of ethnic identity". U: *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms*, ur. Thomas F. X. Noble, 99-138. London; New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2006.

Pohl, Walter. "Archaeology of identity: introduction". U: *Archaeology of Identity - Archäologie der Identität*, ur. Walter Pohl i Mathias Mehofer (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 406, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17), 9-23. Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

Pohl, Walter. "Christian and Barbarian Identities in the Early Medieval West: Introduction". U: *Post-Roman Transitions. Christian and Barbarian in the Early Medieval West*, ur. Walter Pohl i Gerda Heydemann (Cultural Encounters in Late Antiquity and the Middle Ages 14), 1-46. Turnhout: Brepols, 2013.

Rapan Papeša, Anita. "Sahranjivanje unutar granica antičkih Cibala". *Starohrvatska prosvjeta* 38 (2011): 7-56

Rapan Papeša, Anita. "Early Mediaeval barbarian Elements in Late Antique Southern Pannonia". U: *The Archaeology of Roman Pannonia. The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*, ur. Branka Migotti (BAR International Series 2393), 415-439. Oxford: Archaeopress, 2012.

Reimitz, Helmut. *History, Frankish Identity and the Framing of Western Ethnicity, 550-850*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Reynolds, Susan. "Our Forefathers? Tribes, Peoples, and Nations in the Historiography of the Age of Migrations". U: *After Rome's Fall. Narrators and Sources of Early Medieval History. Essays presented to Walter Goffart*, ur. Alexander Callander Murray, 17-36. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1998.

Roksandić, Danijela. "Germanska naseobinska keramika u kasnorimskom sloju Cibala". *Acta Musei Cibalensis* 5 (2012): 133-158.

Rummel, Philipp von. "Gotisch, barbarisch oder römisch? Methodologische Überlegungen zur ethnischen Interpretation von Kleidung". U: *Archaeology of Identity - Archäologie der Identität* ur. Walter Pohl i Mathias Mehofer (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 406, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17), 51-77. Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

Schutze, Herbert. *Tools, Weapons and Ornaments. Germanic Material Culture in Pre-Carolingian Central Europe, 400-750* (The Northern World. North Europe and the Baltic, c. 400-1700 AD. Peoples, Economies and Cultures 1). Leiden; Boston; Köln: Brill, 2001.

Sekulić, Duško. "Etničnost kao društvena konstrukcija". *Migracijske i etničke teme* 23 (2007): 347-372.

Shennan, Stephen. "Introduction: archaeological approaches to cultural identity". U: *Archeological Approaches to Cultural Identity*, ur. Stephen J. Shannon, 1-32. London; New York: Routledge, 1994.

Simoni, Katica. "Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji". *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagebu* 10-11 (1977 - 1978): 209-233.

Simoni, Katica. "Knin-Greblje - kataloški opis grobova i nalaza". *Starohrvatska prosvjeta* 19 (1989): 75-119.

Simoni, Katica. "Funde aus der Völkerwanderungszeit in den Sammlungen des Archäologischen Museums in Zagreb". *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 22 (1989): 107-134.

Slabe, Marijan. "Künstlich deformierte Schädel der Völkerwanderungszeit in Jugoslawien im Lichte ihrer Aussagekraft". U: *Problemi seobe naroda u Karpat-skoj kotlini. Saopštenja sa naučnog skupa 13.-16. decembra 1976. / Probleme der Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Mitteilungen des Symposiums 13.-16.*

Dezember 1976, ur. Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević i Zdenko Vinski, 67-74. Novi Sad: Matica srpska, 1978.

Sokol, Vladimir. "Panonija Savija u Justinijanovo doba". U: *L'Époque de Justinien et les problèmes de VIe et VIIe siècles. Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, sv. 2, ur. Nenad Cambi i Emilio Marin (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, suppl. vol. 88), 1131-1143. Vatikan; Split: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Arheološki muzej u Splitu, 1998.

Staab, Franz. "Ostrogothic Geographers at the Court of Theodoric the Great: A Study of Some Sources of the Anonymous Cosmographer of Ravenna". *Viator* 7 (1976): 27-64.

Staab, Franz. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 11, 107-134, s. v. *Geograph von Ravenna* Berlin; New York: de Gruyter, 1998.

Steinacher, Roland. "The Herules: Fragments of A History". U: *Neglected Barbarians*, ur. Florin Curta (Studies in the Early Middle Ages 32), 319-360. Turnhout: Brepols, 2010.

Stephenson, Ian P. *Roman Cavalry Equipment*. Stroud-Charleston, SC: Tempus Publishing, 2003.

Šašel, Jaroslav. "Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem". *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 24 (1976): 151-158.

Šašel, Jaroslav. "Divinis nvtibvs actvs. Due Postille per San Martino di Bracara". *Historia* 27 (1978): 249-254 (= *Isti, Opera selecta* [Situla 30], Ljubljana: Narodni muzej, 1992, 740-745).

Šeparović, Tomislav. "Skupni nalaz novca iz 5. i 6. stoljeća na lokalitetu Klapavice - Crkvina kod Klisa". *Starohrvatska prosvjeta* 36 (2009): 27-34.

Škrkulja, Jana; **Gračanin**, Hrvoje. "*Barbaricum contra imperium*: Prostor današnje jugozapadne Vojvodine između kasne antike i ranog srednjeg vijeka u svjetlu povijesnih i arheoloških svjedočanstava (5.-6. stoljeće)". U: *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije. Zbornik radova / The Region of Vojvodina in the Context of European History. Book of Proceedings 2*, ur. Vladan Gavrilović, Svetozar Boškov, 7-39. Novi Sad; Bačka Palanka: Filozofski fakultet u Novom Sadu.

Tomičić, Željko. "Der Untergang der Antike und deren Nachlebensformen in Südpannonien (Nordkroatien)". U: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I*, ur. Rajko Bratož (Situla 39), 255-298. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2000.

Trigger, Bruce G. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Uglešić, Ante. "Tipološko-stilska analiza istočnogotskog nakita na području rim-

ske provincije Dalmacije”. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 29 (1989 – 1990): 65-78.

Uglašić, Ante. “Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota”. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 30 (1991 – 1992): 206-230.

Uglašić, Ante. “Istočnogotski ženski grob iz antičke Narone”. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 34 (1994-1995): 145-150.

Uglašić, Ante. “O etničkoj pripadnosti groba 2 s položaja Njive - Podstrana u Naroni”. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 38 (1999): 93-100.

Uglašić, Ante. “Spangenhelme vom Typ Narona/Baldenheim vom Boden der Römischen Provinz Dalmatien unter besonderer Berücksichtigung der Herkunft dieses Helmtyps”. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 39 (2000): 61-70.

Uglašić, Ante. “Najnoviji germanski nalazi seobe naroda iz sjeverne Dalmacije”. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007): 273-276.

Vinski, Zdenko. “Ein Spangenhelmsfund aus dem östlichen Syrmien”. *Germania* 32.3 (1954): 176-182.

Vinski, Zdenko. *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu* (Situla 2). Ljubljana: Narodni muzej, 1957.

Vinski, Zdenko. “Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine”. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5 (1971): 47-73.

Vinski, Zdenko. “Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens”. U: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini. Saopštenja sa naučnog skupa 13.-16. decembra 1976.*, ur. Danica Dimitrijević, Jovan Kovačević i Zdenko Vinski, 33-47. Novi Sad: Matica srpska, 1978.

Vinski, Zdenko. “Šljem epohe seobe naroda nađen u Sinju”. *Starohrvatska prosvjeta* 12 (1982): 7-34.

Vinski, Zdenko. “Dodatna zapažanja o šljemovima tipa Narona/Baldenheim”. *Starohrvatska prosvjeta* 14 (1984): 77-106.

Vinski, Zdenko. “Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje”. *Starohrvatska prosvjeta* 19 (1989): 5-73.

Wagner, Norbert. *Getica. Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten* (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker, N. F., 22). Berlin: de Gruyter, 1967.

Weiss, Günter; **Katsanakis**, Anastasios. *Das Ethnikon Sklabenoi, Sklaboi in den griechischen Quellen bis 1205* (Glossar zur frümittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Beiheft 5). Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1988.

Werner, Joachim. "Die archäologischen Zeugnisse der Goten in Südrussland, Ungarn, Italien und Spanien (riassunto)". U: *I Goti in occidente: problemi. Atti (dal 29 marzo al 5 aprile 1955)* (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 3), 127-130. Spoleto: Fondazione CISAM, 1956.

Wolfram, Herwig. *Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des 8. Jahrhunderts (Intitulatio 1)* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 21). Beč; München: Böhlau; Oldenbourg, 1967.

Wolfram, Herwig. *Die Goten: von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*. München: C. H. Beck, ⁵2009.

Ziemann, Daniel. *Vom Wandervolk zur Grossmacht: die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter (7.-9. Jahrhundert)* (Kölner historische Abhandlungen 43). Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2007.

Ethnic Identities in Southern Pannonia and Dalmatia during the Reign of Justinian

Hrvoje Gračanin
Department of History
Faculty of Humanities and Social Sciences
University of Zagreb
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: hrvoje.gracanin@gmail.com

Jana Škrgulja
Department of History
Faculty of Humanities and Social Sciences
University of Zagreb
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: jana.skrgulja@gmail.com

Summary

The paper focuses on historical and archaeological evidence regarding the presence of various ethnical identity groups in the area between River Drava and the Adriatic during the so-called Justinian's Era or, more precisely, in the first half of the 6th century. The accent has been on the theoretical and methodological issues concerning the ethnonym labels in the written sources and the relationship between material culture and ethnic identity. The authors have raised the question whether archaeological sources can serve to define ethnic borders and to what extent, the basic hypothesis being that both types of sources, written as well as the material ones, have the force of argument when it comes to determining the content and form of ethnic identity.

Even though it may seem so at the first glance, written sources do not have absolute advantage when it comes to offering clues about ethnic identity, although they should by no means be neglected in favour of archaeological analysis. The solution is to achieve a synergy of all available sources, both written and archaeological. The researcher must be aware of the limitations that both types of sources impose, especially concerning the area between River Drava and the Adriatic. Despite its indubitable value, the historical narrative based on the existing written sources, unless there is no prospect of finding a new one, can offer only a partial answer to

the research question, even with a methodologically innovative analysis. The key therefore lies in archaeology, in fresh, systematic, and methodologically guided research that will ensure a far broader objective base and lead to more positive and better grounded insights in order to define more reliably the contexts that are necessary for an accurate interpretation. Archaeological sources should not be used to draw conclusions on social, cultural, or religious identity function alone, since it is also valid regarding ethnicity. What is needed is to adopt a more nuanced approach, devoid of all generalization or automatism.

So far, it can be said that, in most cases, ethnic identity groups mentioned in the written sources for southern Pannonia and Dalmatia cannot be identified with precision in archaeological sources, although it may sometimes seem otherwise, which has occasionally led to overgeneralized interpretations and far-reaching historical reconstructions. The interpreted written sources indicate that there were local Romanic groups living in southern Dalmatia and Pannonia during the first half of the 6th century, which external observers could identify on the provincial level (as Pannonians), on the basis of an urban entity raised to the regional level (as Siscians), or according to the cultural-political key (as Romans). Besides those, the sources also mention various barbaric ethnic identity groups, the most prominent among them being the (Ostro-)Goths, the Gepids, the Langobards, the Suevians, and the Herules. At the same time, the available written sources prove to be less useful when it comes to the precise location of these groups, their numbers, the material aspect of their identity, their organization and quality of life, the socio-cultural features of their communities, or their interethnic relations. Only some future archaeological research may possibly offer some answers to these and similar questions.

Keywords: ethnic identities, historical evidence, archaeological evidence, southern Pannonia, Dalmatia, Justinianic Age, 6th century